

บทความพิเศษ

อันเนื่องมาจาก มหาชาติเมืองเพชร*

นิธิ เอี้ยวศรีวงศ์
คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดพิมพ์ "มหาชาติเมืองเพชร" เพื่อเผยแพร่เป็นวิทยาทาน หนังสือเล่มนี้ได้ต้นฉบับมาจากวัดเกาะและวัดเพชรพลีในเขตอำเภอเมืองจังหวัดเพชรบุรี ต้นฉบับของวัดเกาะเป็นคัมภีร์ใบลานจารด้วยอักษรขอม ระบุว่าเขียนหรือจารสำเร็จลงในปี พ.ศ. 2416 ส่วนฉบับของวัดเพชรพลีนั้นเข้าใจว่าคัดลอกไปจากฉบับของวัดเกาะ มีข้อความเหมือนกันทุกประการยกเว้นแต่กัณฑ์จุลพนซึ่งมีความแตกต่างออกไป ฉบับของวัดเพชรพลีนี้จารสำเร็จลงใน พ.ศ. 2465 อาจารย์สมาน โช๊ะเหม แห่งวิทยาลัยครู จังหวัดเพชรบุรี ได้บริวรรคคัมภีร์ฉบับวัดเกาะจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย พร้อมทั้งทำคำอธิบายไว้ทั้งเป็นเชิงอรรถและในภาคผนวก ดังที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้จัดพิมพ์ขึ้นนี้

เมื่อวิเคราะห์มหาชาติเมืองเพชรอย่างละเอียด ความน่าสนใจของเอกสารวรรณกรรมฉบับนี้จะปรากฏเพิ่มขึ้นอย่างมาก จนอาจกล่าวได้ว่ามหาชาติเมืองเพชรเป็นเอกสารกุญแจดอกสำคัญสำหรับ

* ผู้เขียนขอขอบพระคุณอาจารย์จันทิมา บุญวานิช แห่งวิทยาลัยครู จังหวัดเพชรบุรีที่ได้เมตตาให้หนังสือมหาชาติเมืองเพชรเป็นบรรณาการ อันเป็นเหตุให้ได้ศึกษาเรื่องนี้

การศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมไทยภาคกลางชิ้นหนึ่งทีเดียว และการศึกษาอย่างละเอียดขึ้นกว่าที่บทความนี้จะเสนอข้างหน้า จะไม่เป็นการสูญเสียเปล่าแก่นักศึกษาวรรณกรรมเป็นแน่

การสวดมหาชาติ

ธรรมเนียมการนำเรื่องเวสสันดรชาดกมาสวดแก่อุบาสก อุบาสิกา นั้นมีมาในสมัยสุโขทัยแล้วอย่างไม่มีปัญหา ดังเช่นที่เมื่อ พระยาสิทธิเทพพรณาถึงปัญจอนิจกรรมนั้นก็กล่าวถึงการสวดมหาชาติของชาดกว่า “ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติ...” (จารึกนครชุม) คัมภีร์มหาเวสสันดรได้รับความยกย่องนับถือมาก การซื้อ “สมุดลายปักผืนหนึ่ง คำคำสิ่งหนึ่ง... ไว้รองมหาเวสสันดร” ก็ถือเป็นการทำบุญที่ต้องจารึกไว้ (จารึกวัดเขมา) การ “สดับพระมหาชาติ” ก็ถือว่าเป็นบุญกิริยาที่สำคัญ (จารึกหลักที่ 95 ซึ่งบันทึกการทำบุญของอุบาสิกาสี) อย่างไรก็ตาม ไม่ทราบแน่ชัดว่ามหาเวสสันดรชาดกที่ใช้สวดกันในสมัยสุโขทัยนั้นได้แปลจากภาษาบาลีเป็นไทยหรือยัง เพราะการฟังสวดหรือฟังเทศน์ในภาษาบาลีนั้นแม้ว่าอุบาสก อุบาสิกาไม่รู้เรื่อง ก็ยังถือว่า “ได้บุญ” อยู่แน่นอน นอกจากนี้ยังปรากฏในสมัยสุโขทัยนั้นว่า การนำพระไตรปิฎกหรือพระปาติมาสวดคงเป็นที่นิยมกันอยู่ไม่น้อย เมื่อสมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ ทรงปฏิสังขรณ์วัดโคกการาม จึงได้มอบหมายบัณฑิตคนหนึ่งแก่วัด ชื่อสังขร ให้เป็นผู้สวดพระบาลีของวัด (จารึกวัดโคกการาม ด้านที่ 2) เข้าใจว่าเพื่อให้อุบาสกอุบาสิกาที่ไปวัดฟัง “เอาบุญ” มหาเวสสันดรชาดกก็อาจจะยังอยู่ในลักษณะเช่นนี้ กล่าวคือสวดจากคัมภีร์ในนิบาตชาดกเป็นภาษาบาลีก็ได้

หากแม้ว่าครั้งหนึ่งการสวดมหาเวสสันดรชาดกยังทำในภาษาบาลี แต่ในเวลาไม่นานหลังสมัยสุโขทัย หรือแม้ว่าจะในสมัยสุโขทัยนั่นเอง ที่บัณฑิตเหล่านี้เริ่มแปลภาษาบาลีนี้ออกเป็นภาษาไทย ปะปนกันไปกับการสวดความภาษาบาลีในนิบาตชาดกหรือในพระไตรปิฎก เพื่อให้ผู้ฟังรู้เรื่องได้อรชรรสมากขึ้น เหตุที่ชวนให้คิดเช่นนี้ก็เพราะมีพยานจากหนังสือมหาชาติคำหลวงซึ่งมีหลักฐานฉบับแรกในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถ

นักปราชญ์ราชบัณฑิตได้วิเคราะห์ความหมายของคำว่า “คำหลวง” กันมานานแล้ว ต่างเห็นพ้องต้องกันกับพระมติของสมเด็จพระมหาพรหมเจ้าธรรมราชาภาพที่ว่าคำหลวงก็คือตรงกับคำว่าพระราชนิพนธ์ดังที่ใช้กันในต้นรัตนโกสินทร์นี้เอง กล่าวคือหมายถึงงานเขียนที่กษัตริย์ทรงประมุขนักปราชญ์ราชบัณฑิตเขียนขึ้นโดยทรงอำนวยความสะดวกเอง เช่นนี้ก็เรียกว่าพระราชนิพนธ์ (ในสมัยนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ลงมา คำว่าพระราชนิพนธ์หมายถึงงานเขียนของกษัตริย์จริง ๆ) ข้อสรุปเกี่ยวกับคำว่า “คำหลวง” เช่นนี้ก็ไม่น่าจะผิด แต่ไม่

ได้ครอบคลุมความหมายที่สำคัญกว่าของคำว่า “คำหลวง” ไว้ด้วย งานโบราณคดีที่เรียกว่าคำหลวงนั้น สังเกตเห็นได้ว่าเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาทั้งสิ้น เช่นมหาชาติดินนโพนันทสูตร หรือพระมาลัยงานเหล่านี้เป็นผลผลิตในแวดวงของวัดก่อน กล่าวคืออาจเป็นของภิกษุหรือของ “บัณฑิต” ดังที่กล่าวไว้ในจารึกวัดโคกการาม ซึ่งได้แก่คนที่สึกจากภิกษุ หรือฆราวาสที่ร่ำเรียนทางศาสนาได้สูง ๆ นอกจากชนชั้นสูงแล้ว คนในแวดวงของวัดเหล่านี้เป็นอีกกลุ่มเดียวที่ได้เรียนหนังสือ และการแต่งหนังสือหรืองานประพันธ์ก็เป็นส่วนหนึ่งของวิชาชีพของตนด้วย คัมภีร์ทางศาสนาเหล่านี้ได้ถูกแปลและแต่งร้อยกรองขึ้นสำหรับ “สวด” แก่อุบาสกอุบาสิกาตามวัดต่าง ๆ อยู่แล้ว ถ้ามหาเวสสันดรชาดกได้ถูกแปลเป็นไทยแล้ว การสวด “มหาชาติ” ก็คงมีหลายสำนวนตามแต่วัดต่าง ๆ จะจัดขึ้น ซ้ำกันก็มีต่างกันก็มี สำนวนที่ดีเด่นก็ข่มสำนวนต้อยไปด้วยกาลเวลา สำนวนใหม่ก็เกิดขึ้นเพื่อแข่งสำนวนเด่น ๆ ทั้งหลาย การสวดมหาชาติในต้นอยุธยาหรือปลายสุโขทัยนั้นคงก่อให้เกิดสำนวนมหาชาติภาษาไทยขึ้นหลายสำนวนดังกล่าวนี้ สิ่งที่พระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างขึ้นก็คือการโปรดประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติแข่งกับชาววัด เพื่อให้ได้สวดตามสำนวนนี้ในวัดหลวงหรือวัดใดวัดหนึ่งที่ทรงอุปถัมภ์เป็นพิเศษ คำหลวงจึงมีความหมายว่าแตกต่างจาก “คำราษฎร์” หรือ “คำวัด” มหาชาติคำหลวงก็หมายถึงมหาชาติสำนวนนั้น ซึ่งไม่เหมือนกับมหาชาติสำนวนอื่น ๆ ซึ่งเป็นคำราษฎร์ เช่นเดียวกับดินนโพนันทสูตรก็จะมีสำนวนที่เป็น “คำราษฎร์” อยู่แล้ว แต่เมื่อกษัตริย์โปรดให้วัดหลวงรับเอาสำนวนของพระราชโอรสไปสวด ก็ถือว่าสำนวนของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์เป็น “คำหลวง” ความเข้าใจที่ออกจะคลาดเคลื่อนในความหมายของคำว่า “คำหลวง” ก่อให้เกิดพระนลคำหลวงซึ่งยิ่งทำให้ความหมายของคำนี้ไขว่ไขว่สับสนกันขึ้นไปใหญ่

ความหมายของคำว่า “คำหลวง” ดังแสดงมานี้ ย่อมชี้ให้เห็นว่า ได้มีการแปลมหาชาติออกเป็นภาษาไทยมาก่อนสมัยพระบรมไตรโลกนาถ อาจจะได้เริ่มแปลมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้วก็เป็นได้ อันที่จริงสมเด็จพระมหาพรหมเจ้าธรรมราชาภาพก็ได้ทรงอธิบายไว้เหมือนกันว่า แต่โบราณมา (ไม่ทรงชี้ให้ชัดว่าสมัยใด) ได้เอาชาดกโดยเฉพาะเรื่องมหาชาติมาแปลแล้วอ่านสู่กันฟังทั่ววัด จึงเกิดประเพณีแต่งหนังสือชาดกเป็นกลอนสวดมาแต่โบราณมากกว่ามาก คือแต่งไว้สำหรับสวดในวัด เวลางานนักขัตฤกษ์ (สมเด็จพระมหาพรหมเจ้าธรรมราชาภาพ, “อธิบายเรื่องหนังสือกาพย์สักรบพร” ในกาพย์มหาชาติ: 87-88)

มหาชาติคำหลวงเป็นงานนิพนธ์ที่พระภิกษุมิได้นำไปใช้ในการเทศน์ แต่เป็นของฆราวาสใช้สวดธรรมเนียมนการมี “บัณฑิต”

สวดพระบาลีในสมัยสุโขทัยได้งอกงามมาถึงขั้นที่สวดเป็นภาษาไทยปนบาลีดังที่ปรากฏในมหาดิศาคำหลวงก่อนรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถแล้ว แต่หลักฐานที่เราสามารถเห็นได้ก็มีเพียงวรรณกรรมเล่มนี้เท่านั้น การที่พระภิกษุมีได้นำเอามหาดิศาคำหลวงไปสวด ทำให้เข้าใจว่าแม้ชาดกเรื่องอื่นซึ่งได้แปลขึ้นไว้เป็นกลอนสวดแล้ว พระภิกษุก็มีได้นำไปใช้สวด คงปล่อยให้การสวดกลอนสวดเหล่านี้เป็นของฆราวาสต่อมา ในส่วนเรื่องมหาสตันตราชาดกนั้น พระภิกษุได้มีงานนิพนธ์ที่เป็นกลอนเทศน์ของตนเองหรือยัง ก็ไม่มีหลักฐานที่จะบอกได้ว่าในสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้นนั้น “การเทศน์มหาชาติ” โดยพระภิกษุเป็นภาษาไทยได้มีขึ้นหรือยัง หากได้มีแล้ว ก็ไม่มีฉบับมหาดิศาจากสมัยนั้นตกมาถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามความนับถืออย่างสูงที่ให้แก่ชาดกเรื่องนี้ รวมทั้งคัมภีร์ชาดกเรื่องนี้ได้กล่าวแล้วในตอนต้น ชวนให้คิดว่าพระภิกษุน่าจะได้สวดเวสสันดรชาดกอยู่ด้วย ปัญหาก็คือสวดเป็นบาลีหรือเป็นไทย

การเทศน์มหาชาติเป็นภาษาไทยโดยพระภิกษุ

เอกสารวรรณกรรมของการเทศน์มหาชาติซึ่งในที่นี้จะเรียกว่ามหาดิศาจากกลอนเทศน์ที่เก่าที่สุดคือกาพย์มหาชาติ วรรณกรรมเล่มนี้เชื่อกันว่าบางส่วนคงแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ความเชื่อเช่นนี้เกิดจากข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมดาราชาภาพ

ซึ่งทรงมีพระวินิจฉัยว่าข้อความในพระราชพงศาวดารว่าพระเจ้าทรงธรรม “ทรงพระกรุณาแต่งมหาชาติคำหลวง” (พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ : 213) นั้น ก็คือแต่งกาพย์มหาชาตินี้เอง (สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมดาราชาภาพ, คำนำมหาชาติคำหลวง : หน้า ๑) แต่สำนวนภาษาในกาพย์มหาชาติไม่เก่าพอที่จะเชื่อได้ว่าแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ดังความเห็นของนักศึกษาวรรณกรรมผู้หนึ่งว่า “... ว่าถึงสำนวนภาษา รู้สึกว่าจะเป็นสำนวนใหม่กว่าสมัยนั้นเป็นอันมาก คำโบราณไม่สู้มีที่คำ อ่านง่ายและเข้าใจดีกว่าอ่านหนังสือมหาชาติคำหลวง และถึงแม้จะเทียบกับสำนวนโวหารของวรรณคดีสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็ยังรู้สึกว่าสำนวนกาพย์มหาชาติจะใหม่กว่าเสียอีก” (เปลื้อง ณ นคร. 2506 : 90)

อันที่จริงกาพย์มหาชาติแต่งในรูปของกลอนเทศน์ ไม่เจือปนด้วยฉันทลักษณ์รูปอื่นดังเช่นมหาดิศาคำหลวง มีลักษณะเป็นกลอนวัดโดยแท้ กล่าวคือเป็นที่นิยมสำหรับใช้แปลบาลีเป็นไทยในหมู่ชาววัดสืบต่อมาอีกนาน พระราชพงศาวดารกล่าวชัดเจนว่างานที่พระเจ้าทรงธรรมโปรดให้แต่งขึ้นคือมหาชาติคำหลวง ดูไม่มีเหตุผลอันใดเลยที่จะไปนึกว่าพระราชพงศาวดารหมายถึงมหาดิศาจากกลอนเทศน์เป็นไปได้อย่างมากกว่าบางกัณฑ์ของมหาดิศาจากกลอนเทศน์ที่เราในปัจจุบันอาจแต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าทรงธรรม หรือซ่อมปรุของเก่าที่เป็นของสมัยพระบรมไตรโลกนาถขึ้นใหม่ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ด้วยหลักฐานทางภาษาและประวัติศาสตร์เช่นนี้ ทำให้เห็นว่ากาพย์มหาชาติตามที่เรามีในปัจจุบันไม่ใช่ของที่มีมาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมเป็นแน่ คงจะหลังจากนั้นนานพอสมควรทีเดียว

กาพย์มหาชาตินี้มีลักษณะเด่นที่สำคัญมากก็คือ ไม่มีพระคาถาในบาลีกำกับอย่างที่ปรากฏในมหาดิศาคำหลวงหรือมหาดิศาจากกลอนเทศน์ในรุ่นหลัง แม้แต่คำบาลีซึ่งนิยมนำมาขึ้นต้นความและเรียกกันว่าจวนเฒิบทก็มีน้อยมาก เพราะฉะนั้นเนื้อความส่วนใหญ่จึงเป็นภาษาไทยทั้งหมด สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมดาราชาภาพทรงอธิบายว่ากาพย์มหาชาตินี้แต่งขึ้นเพื่อให้พระภิกษุใช้เทศน์แก่สัปบุรุษเป็นทำนองเลียนแบบจากสวดมหาชาติคำหลวงของฆราวาสเพียงแต่ตัดคาถาบาลีออกไป รักษาบาลีไว้ขึ้นต้นเพียงนิดเดียว ส่วนมหาดิศาจากกลอนเทศน์ที่รู้จักกันแพร่หลายในสมัยหลังนั้น มีจุดประสงค์จะให้สัปบุรุษได้ฟังทั้งบาลีและภาษาไทย จึงนำเอาภาษาบาลีเข้ามาแทรกไว้ยาวกว่ากาพย์มหาชาติและเพื่อจะให้เทศน์ได้จบ 13 กัณฑ์ในวันเดียว จึงแต่งภาษาไทยให้สั้นกว่ากาพย์มหาชาติ (สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมดาราชาภาพ, “คำอธิบายกาพย์สักรบรรพในกาพย์มหาชาติ : 88-92) ตามความเป็นจริงนั้นความภาษาไทยในมหาดิศาจากกลอนเทศน์นั้นยิ่งยาวกว่าในกาพย์มหาชาติเป็นอันมากและด้วยเหตุ

ดังนั้นคำอธิบายว่ามหาดิกกลอนเทศน์เกิดขึ้นเพราะต้องการให้เทศน์ให้จบในวันเดียวจึงฟังไม่ขึ้น

รูปแบบฉันทลักษณ์ที่ใช้ในกาพย์มหาชาติเป็นสิ่งที่น่าสนใจ **กาพย์มหาชาติ**ใช้กลอนเทศน์ล้วน ๆ ตลอดเรื่อง คำประพันธ์ที่เรียกว่ากลอนเทศน์นี้ก็คือร่ายยาวนั่นเอง มีข้อบังคับง่าย ๆ แต่เพียงให้ส่งสัมผัสกันระหว่าง “บาท” หรือ “ประโยค” ต่อประโยคเท่านั้น โดยไม่มีข้อบังคับเกี่ยวกับเสียง จำนวนคำ หรือตำแหน่งส่ง-รับสัมผัส ร่ายยาวหรือกลอนเทศน์มีที่ใช้ในวรรณกรรมไทยมาเก่าแก่นับตั้งแต่ **มหาดิกคำหลวง** และคงจะมีใช้ก่อนหน้านั้นขึ้นไปอีกคือในชาดกแปลที่เป็น “คำราษฎร” ซึ่งมีมาก่อนวรรณกรรมคำหลวง ร่ายเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ปรากฏทั้งในวรรณกรรมของประชาชนและของราชสำนัก ทั้งเป็นที่นิยมที่สุดในวรรณกรรมวัด เหตุผลที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเข้าใจว่าในประเพณีไทย ร่ายเป็นคำประพันธ์พื้นฐานสำหรับใช้สื่อสารระหว่างมนุษย์และเทพหรือผี จึงปรากฏว่าคำอัญเชิญขวัญ หรืออัญเชิญเทพในพิธีของประชาชนมักจะใช้ร่ายอยู่เสมอ ร่ายจึงถูกถือว่าเป็นคำประพันธ์ “ศักดิ์สิทธิ์” ในวรรณกรรมของราชสำนัก ร่ายจะถูกใช้เพื่อกล่าวคำประณามพจน์สรรเสริญ เทวดาหรือกษัตริย์หรือเมืองในตอนต้นเรื่องเสมอ และเพราะเหตุที่ร่ายเป็นคำประพันธ์ศักดิ์สิทธิ์ในประเพณีไทยอยู่แล้ว พระภิกษุหรือ “บัณฑิต” ของวัดจึงนิยมใช้ร่ายเพื่อถ่ายทอดคัมภีร์บาลีอัน “ศักดิ์สิทธิ์” เป็นภาษาไทย¹ การที่กาพย์มหาชาติใช้ร่ายตลอดเรื่องเช่นนี้ก็เพราะเป็นวรรณกรรมที่พระภิกษุใช้สำหรับเทศน์ เช่นเดียวกับบันทึกบทสุตตาคำหลวงและพระมาลัยคำหลวง

ข้อสันนิษฐานของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ว่า **กาพย์มหาชาติ**เขียนขึ้นไว้ให้ภิกษุใช้เทศน์แก่สัปบุรุษนั้น ดูน่าจะเป็นได้อย่างมาก ทั้งนี้เพราะเมื่อเปรียบเทียบลักษณะฉันทลักษณ์ของกาพย์มหาชาติและมหาดิกกลอนเทศน์แล้ว จะเห็นได้ว่าเหมือนกันทุกประการ จะผิดกันแต่แทรกบาลีมากกว่ากันเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงควรจัดกาพย์มหาชาติและมหาดิกกลอนเทศน์ว่าอยู่ในจารีตทางวรรณกรรมอันเดียวกัน ซึ่งแตกต่างว่ามหาดิกคำหลวงอันเป็นงานประพันธ์ที่ฆราวาสใช้สวดให้กันฟัง จึงอาจกล่าวได้ว่าในบรรดามหาดิกกลอนเทศน์ที่เก่าที่สุดเท่าที่มีอยู่ในภาษาไทยกลาง **กาพย์มหาชาติ**เป็นฉบับเก่าที่สุด

มหาดิกกลอนเทศน์ซึ่งมีกาพย์มหาชาติเป็นหลักฐานฉบับแรกนี้ ก็มีจุดมุ่งหมายจะแปลเนื้อความของมหาเวสสันดรชาดกให้ผู้ฟังเข้าใจ เช่นเดียวกับการแปลของพวกบัณฑิตเป็น **มหาดิกคำหลวง** (หรือมหาดิกคำราษฎรซึ่งเราไม่มีฉบับเหลือมาให้ศึกษา) การแปลทั้งสองอย่างนี้คือของพระภิกษุและฆราวาส ต่างก็ไม่ต้องการที่

ภาษาบาลีออกไป เพราะการได้ฟังภาษาทางศาสนาเช่นนี้นับเป็น “บุญกิริยา” ที่สัปบุรุษต้องการ เมื่อ**กาพย์มหาชาติ**เป็นคำแปลที่พระภิกษุใช้เทศน์ให้สัปบุรุษฟัง จึงเห็นว่าความภาษาบาลีไม่น่าจะถูกตัดทิ้งไปโดยเฉพาะตัวคาถาพัน แต่ตามฉบับที่มีเหลือตกทอดมานั้นส่วนใหญ่ของภาษาบาลีได้ถูกตัดออกไปจนหมดแล้ว มีเพียงการยกบาลีมาขึ้นต้นเป็นจุดเนียบทสัน ๆ เท่านั้น เช่น “ชาติปาว์ ถึงฟากเกษมไสสุกไสคสูคีวิโมกขมารวิมุตี ให้สิ้นสุดสงสารชาติชราพยาธิ ม้วยมรณ ลุลาภพระโลกุตระได้ตั้งนี้ เพราะพระชาติผู้ถูกอันเลิศ...” ความภาษาบาลีโดยเฉพาะคาถาพันหายไปไหน? ฟังสันนิษฐานได้ในกาพย์เทศน์นั้นพระภิกษุได้เทศน์บาลีทั้งหมดโดยไม่แปลเลยเสียก่อนหนึ่งคาบ แล้วจึงจับแปลเป็นไทย การยกบาลีขึ้นไว้เป็นตอน ๆ นั้น เพื่อให้หมายรู้ได้แก่คนที่รู้ภาษาบาลีว่า ได้แปลไปถึงที่ใดแล้วสะดวกในเวลาตรวจสอบต้นฉบับแปลกับตัวคัมภีร์บาลี ไม่มีปัญหาว่าวิธีเทศน์เช่นนี้ย่อมน่าเบื่อหน่ายสำหรับสัปบุรุษทั่วไปซึ่งฟังบาลีไม่ออก แต่ต้องทนฟังเทศน์ในตอนต้นเพื่อเอา “บุญ” กาพย์มหาชาติฉบับที่เหลือตกทอดอยู่คือส่วนที่ภิกษุใช้เทศน์เป็นภาษาไทยหลังจากสวดบาลีจบไปแล้วนั่นเอง

ข้อสันนิษฐานข้างต้นนี้มีเค้ามูลอยู่เหมือนกันที่ธรรมเนียมการเทศน์มหาชาติในบางท้องที่ของภาคกลาง กล่าวคือประเพณีมีงานเทศน์มหาชาตินี้จะแบ่งออกเป็น 3 วัน ในวันแรกพระภิกษุจะสวดคาถาพันไปแต่ต้นจนจบ ส่วนในวันที่ 2 จึงจะเทศน์เป็นภาษาไทย หากเป็นการเทศน์ของหลวงจะเดินคาถาแทรกอยู่ในเวลาเทศน์มหาชาติเป็นภาษาไทยนี้ด้วย หากเป็นงานชาวบ้านบางที่ก็ตัดคาถาออกไปเลย บางที่ก็ยังมิเดินคาถาแทรกอยู่ในเวลาเดินเรื่องเหมือนของหลวง ส่วนวันที่ 3 เป็นการเทศน์พระอริยสัจ 4 (พระยาอนุমানราชชน, “ประเพณีมีงานเทศน์มหาชาติ” : 442-444) ในบางวัดของภาคกลางปัจจุบัน พระภิกษุจะสวดคาถาพันตั้งแต่ยังไม่รุ่งเช้า กะให้จบพอดีเช้าแล้วก็เริ่มเทศน์มหาชาติเป็นภาษาไทย ตรงกับเวลาที่สัปบุรุษมาร่วมงานพอดี การเทศน์คาถาพันแบบนี้จึงมีแต่พระภิกษุและอุบาสกอุบาสิกาที่เคร่ง ๆ เท่านั้นที่อยู่ฟัง การเทศน์มหาชาติในภาคใต้และอีสานบางท้องที่ก็แยกการเทศน์คาถาพันบาลีออกจากกาพย์มหาชาติภาษาไทย ในภาคอีสานถือว่าตัวเทศน์คาถาพันนั้นแหละคือยอดของบุญ (ดูประมวลประเพณีมงคลไทยอีสาน : 149-151) ในภาคใต้บางท้องที่ถือว่ากาพย์มหาชาติให้จบในวันหนึ่งวันนั้นหมายถึงแต่เพียงการฟังคาถาพันภาษาบาลี ส่วนเทศน์ภาษาไทยนั้นจะยึดออกไปอีกสักกี่วันก็ได้ (ตามคำบอกเล่าของศาส

¹ ข้าพเจ้าได้อธิบายเกี่ยวกับคำประพันธ์ประเภทร่ายไว้ละเอียดแล้วใน **วัฒนธรรมกะฎุมพีและวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** อันเป็นต้นฉบับที่ยังไม่ตีพิมพ์

ตราจารย์อาคม พัทธินะ ชาวสงขลา) ธรรมเนียมเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าตัวเนื้อความในภาษาบาลีโดยเฉพาะพระคาถานั้นเป็นสิ่งสำคัญที่สุด หรือสำคัญกว่าการเทศน์มหาชาติในภาษาไทย อย่างน้อยตัวคาถาบาลีก็ต้องรักษาเป็นหัวใจของประเพณีมีเทศน์มหาชาติไว้ และครั้งหนึ่งอาจเป็นไปได้ว่าพระแยกเทศน์บาลีกับไทยออกจากกัน

ถ้าข้อสันนิษฐานข้างต้นนี้ถูกต้อง พัฒนาการขั้นต่อไปของการเทศน์แบบที่ปรากฏในภาพยนต์มหาชาติคือการเอาบาลีมาละเข้ากับคำแปล แต่ก็ไม่ต้องยกบาลีมาหมดทุกตอนเหมือนมหาชาติคำหลวง เพียงแต่ไม่ทิ้งพระคาถาซึ่งเป็นหัวใจของการฟังเทศน์มหาชาติอยู่แล้ว เป็นอันว่าสัปบุรุษสามารถฟังได้โดยไม่เบื่อหน่าย และยังได้บุญที่ได้ฟังคาถาพื้นบาลีไปพร้อมกันด้วย การเทศน์มหาชาติที่ปรากฏใน**ขุนช้างขุนแผน**ก็คือพัฒนาการขั้นนี้ของมหาชาตินั่นเอง ไม่มีปัญหาว่าสภาพที่**ขุนช้างขุนแผน**กล่าวถึงไว้นั้นคือต้นรัตนโกสินทร์ ตามที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องนี้นั้น ดูเหมือนจะเข้าใจได้ว่าการเทศน์คาถาพื้นเป็นบาลีสลับก่อนการเทศน์มหาชาติภาษาไทยนั้นไม่มี เพราะไม่กล่าวถึงเลย จับเริ่มต้นก็กล่าวถึง “ครานั้นเจ้ากัณฑ์ทศพร ลูกขึ้นดินนอนก่อนไก่อ...” แต่ที่แน่นอนก็คือพระภิกษุในเรื่องได้เทศน์ด้วยกลอนเทศน์ที่มีรูปแบบตามอย่างเรารู้จักในบัดนี้ กล่าวคือประดับด้วยคาถาและจุดเทียนทอย่างพร้อมมูล ดังความว่า “...แล้วว่าจุดเทียนบทธาสิไป” นอกจากนี้ยังถือกันด้วยว่าจะเทศน์ทั้ง 13 กัณฑ์นี้ให้จบในวันเดียว ดังความว่า “พระมหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์ วัตถุประสงค์ในวันพระหน้า” นอกจากนี้ยังบอกด้วยว่าชุกเป็นกัณฑ์กลางวัน มหาราชเป็นกัณฑ์กลางคืน ฉกษัตริย์เป็นกัณฑ์ดึก “สังจัดเรียบเชียบตี” (ดู **ขุนช้างขุนแผน** : 49-57) กล่าวได้ว่าในต้นรัตนโกสินทร์นั้น ธรรมเนียมการเทศน์มหาชาติแบบที่เป็นไทยอย่างเดียว และเทศน์ให้จบทั้ง 13 กัณฑ์ในวันเดียวกันได้ตั้งมั่นจนแพร่หลายรู้จักกันดีแล้ว พร้อมกันไปกับการยอมรับมหาชาติกลอนเทศน์ที่เป็นบทเทศน์ตามแบบที่เรารู้จักในบัดนี้จนแพร่หลายเช่นกัน

นับวันการแปลมหาเวสสันดรชาดกตามลักษณะกลอนเทศน์ไทย ปนคาถาและจุดเทียนเช่นนี้ก็ยิ่งออกงามขึ้น มีการต่อเติมเสริมแต่งคำแปลไทยให้ละเอียดพิสดารพันลึกขึ้น เพื่อความสนุกของสัปบุรุษผู้ฟัง เนื้อความภาษาไทยในมหาชาติจึงยิ่งยืดยาวออกไปตามลำดับ ประกวดประชันกันแต่ละสำนักในอันที่จะแต่งให้กินใจ มีทั้งดลกไปกษา (ด้วยการแห่ล้นนอกความเข้ามาเป็นต้น) (ดู หรือเรื่องอุทรี, **เครื่องเล่นมหาชาติ**, 2 เล่ม พระนคร, วัฒนาพานิช, 2497) ดินแดนและเศวรสลต ทั้งวิธีการเทศน์ก็ต้องมีที่ทำงานองสิลาและน้ำเสียงที่เหมาะสม จนกลายเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง เอกสารวรรณกรรมที่บรรจุพัฒนาการขั้นสุดท้ายของมหาชาติกลอนเทศน์เช่นนี้ก็คือมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนต่าง ๆ ซึ่งเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบัน

ไม่น้อย ฉบับที่ได้พิมพ์แพร่หลายและรู้จักกันดีคือฉบับที่กรมศึกษาธิการได้คัดเลือกและพิมพ์ขึ้นเป็นแบบเรียนใน ร.ศ. 128 ซึ่งบางครั้งก็เรียกกันว่ามหาเวสสันดรชาดกฉบับ 18 กัณฑ์ (แต่ในที่นี้จะเรียกว่ามหาชาติกลอนเทศน์ฉบับกรมศึกษาธิการ)

ข้อสันนิษฐานที่กล่าวทั้งหมดนั้นชวนให้คิดไปได้ว่า แต่เดิมนานั้นพระภิกษุมีได้เทศน์มหาเวสสันดรชาดกเป็นภาษาไทย เพราะภาพยนต์มหาชาติเป็นของเกิดที่หลังมาก ข้าราชการเทศน์มหาชาติยังลอกเลียนแบบอย่างจากการสวดมหาชาติคำหลวงของมรวาสอภัยด้วย แสดงว่าเดิมทีพระภิกษุยังเทศน์มหาชาติเป็นแต่ภาษาบาลีอย่างเดียว เมื่อเริ่มเทศน์เป็นไทยจึงต้องหยิบยืมธรรมเนียมการสวดของมรวาสไปใช้ และหากเป็นเช่นนั้นประเพณีการมีเทศน์มหาชาติดังที่กล่าวใน**ขุนช้างขุนแผน**ก็เป็นสิ่งที่เพิ่งเริ่มแพร่หลายและนิยมกันนับตั้งแต่ปลายอยุธยาแน่นอน กฎมนเทียรบาลซึ่งออกใช้ในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถไม่กล่าวถึงการเทศน์มหาชาติเป็นพระราชพิธีเลย แม้ว่าจะกล่าวถึงการเข้าพรรษาเป็นส่วนหนึ่งของการพระราชพิธี วรรณกรรมทวาทศมาส ซึ่งบรรยายพิธีต่าง ๆ ในรอบปีก็ไม่กล่าวถึงการเทศน์มหาชาติ จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์การเทศน์มหาชาติก็ยังไม่ถูกจัดเป็นพระราชพิธีที่แน่นอนของหลวง เช่นในรัชกาลที่ 3 หากปีใดไม่มีเจ้านายทรงผนวชมาก ก็ไม่มีการเทศน์มหาชาติเอาเลย ข้าราชการมหาชาติก็ยังปะปนกันไปกับการถวายเทศน์เรื่องอื่น ๆ ซึ่งกระจายกันทำไปทั้งปี (ดูพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน** : 71-75) การพระราชกุศลเทศน์มหาชาติที่มีการจัดกระจัดใหญ่กันนั้น มีหลักฐานว่าเพิ่งได้ทำกันเป็นงานใหญ่ครั้งแรกเมื่อในรัชกาลที่ 1 นั้นเอง คือใน จ.ศ. 1169 ได้ทำขึ้นครั้งหนึ่งเป็นการใหญ่มาก “ที่ชนพดุมเผ่ากล่าววว่าแต่เบื่องบรรพบุรณมิได้มีมาดังนี้ ที่เป็นอัศจรรย์มหันตบุชาโอพาริกภาพยงนัก...” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1169 ในแผนกหนังสือตัวเขียน หอสมุดแห่งชาติ) แต่ก็มีได้ทรงจัดการพระราชกุศลใหญ่เช่นนี้อีกเป็นประจำทุกปี

จากสมัยปลายอยุธยาที่เกิดการเทศน์มหาชาติและมหาชาติกลอนเทศน์ขึ้น จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีพัฒนาการและการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์ขึ้นอย่างแพร่หลาย จนมีฉบับเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันเป็นอันมาก ธรรมเนียมทั้งปวงที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการเทศน์มหาชาติก็เกิดตามมา เช่นการประดับตกแต่งศาลาการเปรียญด้วยกล้วย อ้อย เป็นเชิงสมมติป่าหิมพานต์ ตลอดจนการแต่งเครื่องกัณฑ์ด้วยมะละกอและลวดลายให้สอดคล้องกับท้องเรื่องดังที่พรรณนาไว้ในหนังสือ**ขุนช้างขุนแผน**นั้นก็เป็นของที่เพิ่งริเริ่มและนิยมแพร่หลายในปลายอยุธยาเช่นกัน ทั้งนี้เพราะต่อเมื่อการเทศน์ของพระภิกษุเป็นที่เข้าใจและสนุกสนานของทนาย-

ทยิกาท่านั้น ที่การตกแต่งประดับประดาดังกล่าวจะมีความหมาย การสวดมหาชาติซึ่งอาจจะมีมาเป็นเวลานานแล้วในประเทศไทย (โดยพระวราส) จึงเพ็ญกลายเป็นมหรกรรมการละเล่นเมื่อได้มีการ เทศน์โดยพระภิกษุเป็นภาษาไทยในปลายอยุธยา นับเป็นมหรกรรมการละเล่นที่มีความสำคัญในชุมชนของไทย ซึ่งทั้งคฤหัสถ์และภิกษุต่างร่วมกันจำลองอุดมคติที่สังคมยึดถือออกเป็นเรื่องราว ซึ่งรู้สึกได้และเรียนรู้ได้จากภาพนิตยาศัยคดีศัพท์ เห็นภาพสลักและการตกแต่ง “ฉาก” ในศาลาการเปรียญ และจากจินตนาการในใจของคนทีเติบโตมาในความเชื่อต่ออุดมคตินั้นอย่างแน่นแฟ้น

เมื่อเปรียบเทียบกับวรรณกรรมมหาชาติของลานนาจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมมหาชาติและเทศน์มหาชาติในลานนาจะมีขึ้นก่อนในภาคกลาง เท่าที่ได้พบฉบับมหาชาติฉบับที่เก่าที่สุดของลานนาจารขึ้นใน พ.ศ. 2255 ซึ่งหมายความว่าอาจจะแต่งขึ้นก่อนหน้าในี้อีกนานพอสมควรก็ได้ ในจำนวนสำนวนมหาชาติต่าง ๆ ของลานนาเท่าที่ได้ค้นพบ 122 สำนวน ส่วนใหญ่จะจารขึ้นหลัง พ.ศ. 2302 ลงมาทั้งสิ้น ส่อให้เห็นว่าแม้แต่ประเพณีการมีเทศน์มหาชาติในลานนาก็คงจะแพร่หลายก่อนหน้าภาคกลางไม่นานนัก (ดู ประคองนิมมานเหมินท์, มหาชาติลานนา: การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น : 151-162)

มหาชาติกลอนเทศน์ซึ่งมีอยู่หลายสำนวนนั้นเป็นเครื่องหมายแห่งการเฟื่องฟูของการเทศน์มหาชาติในภาษาไทย (ภาคกลาง) ซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ธรรมเนียมนี้เป็นสมบัติของประชาชนโดยแท้ และด้วยเหตุดังนั้นจึงไม่มีสำนวนกลอนเทศน์มหาชาติสำนวนใดที่เป็น “คำหลวง” การแต่งมหาชาติกลอนเทศน์ก็มักจะทำโดยพระภิกษุ ทั้งนี้เพราะความรู้ภาษาบาลีมีความสำคัญในการแต่งอยู่เหมือนกัน ดังจะเห็นได้ว่าในมหาชาติกลอนเทศน์ฉบับของกรมศึกษาธิการ ส่วนใหญ่ของผู้แต่งเป็นหรือเคยเป็นภิกษุที่ได้บวชเรียนมานานทั้งสิ้น ดังเช่น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส “สำนักวัดถนน” พระเทพโมลี และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นต้น *ควรกล่าวไว้ด้วยว่า* เนื่องจากการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์ หรือแม้การเทศน์มหาชาติเป็นภาษาไทยนี้เป็นสมบัติของประชาชนและภิกษุโดยแท้เอง ที่ทำให้ในปลายอยุธยา *กวีราชสำนักหรือชนชั้นสูงไม่ค่อยมีบทบาทในการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์นัก เป็นด้วยแนวโน้มของการรับเอาวรรณกรรมชาวบ้านมากลมกลืนกับวรรณกรรมราชสำนัก อันเป็นลักษณะเด่นของวรรณกรรมราชสำนักในต้นรัตนโกสินทร์ ที่ทำให้กวีประจำราชสำนักหรือกวีที่เป็นชนชั้นสูงเข้ามาแต่งมหาชาติกลอนเทศน์แข่งขันกับชาววัดบ้าง ดังเช่นเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส และพระจอมเกล้าฯ เป็นต้น* สำนวนของท่านเหล่านี้ได้รับความนิยม

ชมชื่นและถูกคัดมาลงพิมพ์รวม 13 กัณฑ์ก่อน จึงยิ่งทำให้แพร่หลายมากและครอบงำมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนอื่น ๆ ไปหมด การค้นพบและพิมพ์เผยแพร่มหาชาติเมืองเพชรจึงนับว่าเป็นการนำเอาความสดชื่นมาให้แก่ผู้สนใจมหาชาติกลอนเทศน์อย่างมาก เพราะมหาชาติเมืองเพชรมีสำนวนความไม่เหมือนกับฉบับของกรมศึกษาธิการเลย ยกเว้นตอนทานกัณฑ์ซึ่งเป็นของสำนักวัดถนน

อายุของมหาชาติเมืองเพชร

เมื่อตรวจสอบมหาชาติเมืองเพชรแล้วจะพบว่า สำนวน

ความที่ตรงกับฉบับอื่นมีอยู่สองกัณฑ์คือในกัณฑ์วนปเวสน์และ
 ทานกัณฑ์ ในส่วนกัณฑ์วนปเวสน์นั้นมีสำนวนความเกือบจะตรง
 กันกับสำนวนความที่กล่าวกันว่าเป็นของกรมสมเด็จพระปรมา
 นุชิตชิโนรส (ดูกัณฑ์วนปเวสน์ในมหามเวศสันดรชาดก 13 กัณฑ์ ฉบับ
 พิมพ์ในงานศพนางทรงสุภาพ พ.ศ. 2507 : 75-92 ต่อไปจะเรียก
 ว่าฉบับพิมพ์งานศพ) เมื่อเปรียบเทียบความของสองฉบับนี้ใน
 กัณฑ์วนปเวสน์แล้ว ออกจะเห็นได้ว่ามหาชาติเมืองเพชรเป็น
 ความฉบับเก่า กรมสมเด็จพระปรมา นุชิตชิโนรสทรงใช้ความจาก
 สำนวนนี้ ทรงพระนิพนธ์ซ่อมปรุขึ้นใหม่ให้ไพเราะ บรรจงบริบูรณ์

ขึ้นตามรสนิยมของสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การเอาวรรณกรรมเก่ามา
 ทรงพระนิพนธ์ใหม่นั้นดูเป็นสิ่งปรกติที่กวีพระองค์นี้ทรงทำอยู่
 เสมอ ดังเช่นเรื่องกาหมาสอนน้องก้านท์ที่ทรงพระนิพนธ์ซ่อม
 ปรุจากต้นฉบับเก่าของพระภิกษุอินท์ในสมัยพระเจ้าบรมโกศ ดัง
 จะเปรียบเทียบสำนวนของมหาชาติเมืองเพชรกับสำนวนของกรม
 สมเด็จพระปรมา มา ในกัณฑ์วนปเวสน์บางตอน

มหาชาติเมืองเพชร

“ภิกขเว ดูกรสงฆ์ผู้ทรงศีลสังวร สมเด็จพระเจ้าเทพคุณวรสุธัมมบดีผู้มีฤทธิ์
 จึงมีเทพกาศิตตรัสสั่งพระวิสสุกัมให้เสด็จมาทำที่พระอาศรมสถาน
 พร้อมด้วยคาบศบบริวารของบรรพชิตพิธี ถวายพระจอมโมลินราราช
 ฝ่ายพระวิสสุกัมรับเทวประกาศโองการ มานมิตระอาศรมสถานพระ
 คาวบศ สติชัยในละแวกหว่างเว้งวงกตศิขเรศ แล้วบันดลพาลมฤคใน
 หิมเวศให้หลบลี้ พวกกันประลาศหนีให้ห่างไกลได้สามโยชน์ บรรดาสัตว์
 ที่มิเสี่ยงเสนาะโสดให้มาร้องประสานเสียงใกล้พระอาศรม แล้วบันดล
 ให้รินรมย์ด้วยดอกไม้อัน พึงขจรไปด้วยเกษรรสสุคนธรา แล้วจาริกอักษ
 ไร้วักใบบานทวารศ อนุตราธิควา ก็อันตราฐานสู่นิเวศน์เทวสถานเคย
 สกิดแต่ก่อนมา กาลบัดนั้นแล โพรสตุโต ฝ่ายพระบรมไทพุทธชินวงค์
 ทรงพระดำเนินข้ามศิรีเขาเขินเข่งนขัน ล้วนรุกขอรัญเรียงส้างและ
 ละลานตา พอพระสุริยาเธอเยี่ยมยอดคณิศเรศ เสด็จถึงอาศรมบรมศรี
 เวลันวันลาถย์ ทอดพระเนตรเห็นอักษกรก็เข้าพระทัยว่าท้าวสหสนันย์สร้าง
 ถวาย...” (มหาชาติเมืองเพชร : 86-87. เขียนตามอักษรวีธีปัจจุบัน
 แต่รักษาเสียงให้คงเหมือนต้นฉบับ)

ฉบับพิมพ์งานศพความกรมสมเด็จพระปรมา

“ภิกขเว ดูกรสงฆ์ผู้ทรงศีลสังวร สมเด็จพระมิ่งอมรมกุฎเทวราชสุราฤทธิ
 จึงสั่งพระเวสสุกรรมมานมิตพระอาศรมสถาน พร้อมด้วยเครื่องคาบศ
 บบริวารบรรพชิตพิธี ถวายพระจอมโมลินราราช ฝ่ายพระเวสสุกรรม
 ก็อภิวาหรับเทวบัญชามานมิตพระอาศรมบทในเว้งหว่างวงกตศิขเรศ
 แล้วบันดลพาลมฤคในหิมเวศให้หลบลี้ ปลายไปไกลได้สามโยชน์
 บันดลสัตว์ที่เสี่ยงเสนาะโสด ให้ร้องประสานเสียงถวายใกล้พระ
 อาศรม บันดลไม้อันให้รินรมย์ด้วยดวงดอกออกกลลน พึงขจรด้วยเกษ
 รสุคนธา อक्षร. ลิกษิตควา แล้วจาริกอักษ ไร้วักใบบานทวาร อนุตราธิควา
 ก็อันตราฐานสูเทวสถานสุราถย์ ฝ่ายบรมไทพุทธชินวงค์ทรงดำเนิน ข้าม
 ศิรีเขนเขาเขินเข่งนขัน ล้วนรุกขะอรัญเรียงส้างและละลานตา พอพระ
 สุริยาเยี่ยมยอดคณิศเรศ เสด็จถึงอาศรมนิเวศน์วันลาถย์ ทอดพระเนตร
 เห็นอักษกรก็เข้าพระทัยว่าท้าวสหสนันย์สร้างถวาย...” (ฉบับพิมพ์งาน
 ศพ : 89-90) จะเห็นได้ว่ากาซ่อมปรุงานปเวสน์ของเก่านี้ กรม
 สมเด็จพระปรมา นุชิตชิโนรสทรงทำโดยตัดความที่เย็นเยื่อออกไป

รวมทั้งเปลี่ยนคำที่ความหมายไม่ชัดแจ้งเสียเช่นความเก่าเรียกพระอินทร์ว่าเทพกฤษณราชสมบัติ อาจเข้าใจผิดว่าหมายถึงเทพองค์อื่นได้ ก็เปลี่ยนเป็นมิ่งอมรมกฤษณราชสุราฤทธิ์ คือประมุขของทวยเทพ ซึ่งหมายถึงพระอินทร์ในคติพุทธศาสนา นอกจากนี้ก็แต่งความให้รัดกุมขึ้นเช่นฉบับเก่าว่า “บันดาลให้รีนรมย์ด้วยดอกไม้” ดูเหมือนจะต้องนิรมิตต้นไม้ขึ้นในป่าซึ่งน่าจะอุดมด้วยต้นไม้อยู่แล้ว จึงทรงแก้เป็น “บันดาลไม้ให้รีนรมย์ด้วยดวงดอกออกกลอน” คือให้ไม้ที่มีอยู่แล้วนั้นออกดอก อย่างไรก็ตามทรงพยายามที่จะรักษาสัมผัสผัสให้เหมือนเดิมไว้เกือบทุกวรรค

ส่วนทานกัณฑ์ในมหาชาติเมืองเพชรมัน ในบางตอนก็มีข้อความตรงกันกับฉบับกรมศึกษาธิการเกือบทุกคำ ถ้าจะเพี้ยนกันเล็กน้อยไปบ้างก็เนื่องจากการคัดลอกของฉบับเมืองเพชรอาจจะทำโดยคนที่ไม่เขียนหนังสือไม่ประณีตนัก หรือมีฉะนั้นก็มีผู้ใดคนหนึ่งได้ดัดแปลงคำบางคำในฉบับกรมศึกษาธิการให้ไพเราะขึ้นดังจะเปรียบเทียบข้อความตอนต้นในสองฉบับดังกล่าว

มหาชาติเมืองเพชร

“มุสสุตีปิโยเทวี ปางเมื่อสมเด็จพระมุสสุตีศรีสุนทรเทพกัถยา ภูกษาสานุสตุวา พระนางได้สดับสารสุนทรคดี ว่าพระมิ่งไม้ฉันทุเบศร์จะเนรเทศเจ้าเวสสันดรเสียจากวัง เพียงพระทรงนางจะพองพังพุนเทวศ น้ำพระอัสสุชลเธอไหลลงทรงพระโคกกา จินตศวา พระเสาวนีย์นึ่งนิกในน้ำพระทัย ว่าอกเอ๋ยเป็นกรรมไฉนนำน้อยใจ ด้วยชาวเมืองมันมาท้าวุ่นขุนเคื่องนำแก่นัก จำจะ ไปเยี่ยมพระลูกรักทั้งสองศรี...”

ฉบับกรมศึกษาธิการ

“มุสสุตี ปิโย เทวี ปางเมื่อสมเด็จพระมุสสุตีศรีสุนทรราชมารดา ภูกษาสานุสตุวา พระนางได้สดับสาสนคดีว่าพระมิ่งไม้ฉันทุเบศ จะเนรเทศเจ้าเวสสันดรเสียจากวัง เพียงพระทรงเธอจะกินที่พังพุนเทวศ พระอัสสุชลเนตรเธอไหลลงทรงพระโคกกา จินตศวา พระเสาวนีย์นึ่งนิกในน้ำพระทัย ว่าอกเอ๋ยเออก็เป็นกรรมไฉน นำน้อยใจด้วยชาวเมือง มาท้าวุ่นขุนเคื่องนำแก่นัก จำจะ ไปเยี่ยมพระลูกรักทั้งสองศรี...”

ความคล้ายคลึงกันของสองฉบับนี้ในทานกัณฑ์ทำให้เห็นได้ว่า น่าจะเป็นสำนวนเดียวกันและดังที่เราทราบอยู่แล้วว่าทานกัณฑ์ในฉบับกรมศึกษาธิการนั้นเป็นฝีปากของกวีที่รู้จักกันว่า “สำนักวัดถนน” กวีผู้นี้เป็นใครไม่มีผู้ใดทราบแน่ชัด หากแต่ว่าอาจารย์สตีติเสมานิลได้กล่าวยืนยันว่ากวีผู้เดิมชื่อทองอยู่ เกิดในปลายกรุงศรีอยุธยา เมื่อเยาว์ได้เรียนอักษรสมัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยา เมื่อกรุงแตกแล้วได้เร่ร่อนไปตามวัดต่าง ๆ ในฐานะที่เป็นศิษย์วัดหลายสำนัก ในที่สุดก็มาอยู่วัดถนนจนได้อุปสมบทและได้แต่งกัณฑ์ทานกัณฑ์ไว้จนลือชื่อต่อมา (สตีติ เสมานิล, วรรณศิลป์ปริทัศน์ : 94) หาก

ข้อมูลของอาจารย์สตีติเป็นจริงก็ไม่มีปัญหาว่าทานกัณฑ์สำนวนนี้แต่งขึ้นในต้นรัตนโกสินทร์ไม่ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ต้นรัชกาลที่ 1

อย่างไรก็ตามเมื่อตรวจสอบทานกัณฑ์ในฉบับเมืองเพชรและฉบับกรมศึกษาธิการอย่างละเอียดแล้วจะพบว่า ทานกัณฑ์ในฉบับเมืองเพชรนั้นน่าจะเป็นสำนวนที่ “สำนักวัดถนน” ใช้เป็นพื้นฐานในการแต่งมากกว่า กล่าวคือเพราะเป็นสำนวนดีจึงได้ดัดแปลงแก้ไขแต่น้อย มีความบางตอนที่ปรากฏในฉบับเมืองเพชรซึ่งถูก “สำนักวัดถนน” แก้ไปอย่างมากก็มี ดังเช่นความตอนหนึ่งซึ่งน่าจะเปรียบเทียบกันระหว่างสำนวนของทั้งสองฉบับนี้

มหาชาติเมืองเพชร

“อันหนึ่งเล่ากฤษณราชเลิศครุชเนทร ทรนตรีอื่นหมั่นนครไม่หาได้ เป็นศรีวังเวียงชัยมงคลเมือง พระโอรสที่รุ่งเรืองสุดกระสันอันประเสริฐ ตั้งกำพฤษกัถกชั้นกลางสนาม ใครจะปรารถนาก็ตามแต่ใจหวัง ควรและหรือมาชิงชังนำน้อยใจ หักกิ่งก้านรานใบให้ลูกหล่น ทูลกระหม่อมก็พลอยโกรธ โชนโค่นตัดต้นทั้ง ชาวเมืองเขาจึงสูงสิงขรเยื่ออ้อมหยาบ หยามตามอำเภอใจคนอง พระองค์ตั้งตราขูทองอันสองแท้ ทรงพระวินิจฉัยให้แน่วแนในพระทัยก่อน จะขับเจ้าเวสสันดรเสียจากวัง พระพุทธิเจ้าข้าจะยังกระหรือเขาจะเลื่องเล่าระบือลือทุกประเทศ ช้างแก้วตั้งดวงเนตร ก็จำไกล ลูกรักตั้งดวงใจก็จากเมือง จะช้ำแค้นเป็นสองเคื่องกระมังหนอ พระองค์จึงพึงรักรพระทัยก่อน อันพระยาเศวตกรฤษณราชเชือกทอง ใช้พระองค์ไปทรงคล้องในไพรศานตี มาสู่โพธิสมภารถึงบ้านเมือง แม้นบุญหลังยังรุ่งเรืองคงหาได้ จะหาลูกตั้งดวงใจนี้ยากนักตั้งหาดวงวิเชียรจอมจักรราชพระพุทธิเจ้าข้า ฝ่ายพระบาทที่ทรงพระชราแล้ว ทูลกระหม่อมแก้วเร่ร่ำมาถึงพระองค์บ้าง จะขับลูกเสียจากวัง อยู่ภายหลังกลัวว่าเกิดพระโรคประชวรโรคาไข้ คือใครเล่าเขาจะอนิ่งนั่งเฝ้าพิทักษ์ หรือว่าหม่อมจอมบุรีศรีสุรางค์ จะนั่งประคองเคียงข้างไม่ขาดคิน พระคุณเอ๋ยเมื่อยามขึ้นเขากี่ชวนกันกรัตกราย ฉวยว่าลูกเงินเขากี่จะชวนกันลอยขายออกจากวัง ลูกเต้ายังพร้อมพรังก็ยังมีเป็นได้ พระโอรสหาไม้คือใครเล่าเขาจะเกรงพระอาญา สมบัติในพระภการาก็จะจุนจล อนุพาปติตาฉมา เหมือนหนึ่งไม่มีงอันมีผลทองสุคนธรสอันหอมหวาน จะเหลืองหล่นตกตามกันหยอช ๆ ไม่พักทรงขอกขึ้นให้เสียสิ้น ชาวเมืองเขาจะกินเล่นไม่ลอลหลง เหมือนหนึ่งสมบัติของพระองค์ผู้ทรงสวัสดิปราศจากกระษัตริย์อนาถา อุปวิโคโต อันหนึ่งเล่าพระพุทธิเจ้าข้า เสนาน้อยใหญ่ยากที่จะครองใจที่ตรงจริง บุญหรือเขาจะวิ่งมาเป็นข้าพึ่งพระเศวตเขาให้ใช้สอย ป้อยอสรพลพลอยทุกเข้าค้ำยามเมื่อเพียงพล้ำเขาก็จะชวนกันกระหน่ำเข้าข้อมชัก หีสนิขินณมปโตไวเหมือนราชหงส์ปีกหักตกปลักหนอง กางแกกก็จะแทรกช่องเข้าสวได้...”

ฉบับกรมศึกษาธิการ

“อนึ่งเกล้าฯ ฤๅขอรับทราบ ทศกัณฐ์อื่นหมั้นนครไม่ว่าใด เป็นศรีวังเวียน ชัยมงคลเมือง พระโอรสที่รุ่งเรืองสุดทศกัณฐ์ จะกำจัดให้พลัดพรากจากราชธานีทร์ ไซ้ว่าคชนาทินทร์จะคืนวัง พระองค์ข้างเชื้อฟ่งคำคนอันชั่วโหด ชาวเมืองมันกล่าวโทษพลอยโกรธตอบ เสียค่าแล้วจะซ้ำขอบกระมังนี้พระทูลเกล้าฯ พระคุณเอ๋ย อย่าได้เฝ้าพระทัยได้ใคร่ครวญ ครั้นจอบเข้าเมื่อจวนสติใจ อัครกฤๅษรชยันนี้หรือจะช่วย ลูกกับเมีย คอกจะม้วยด้วยพระองค์ได้ พระคุณเอ๋ย อย่าเพอเศร้าเสียพระทัยเร่งร้อนรน ด้วยข้างต้นมงคลขวัญเมือง บุญหลังข้งรุ่งเรืองคงหาได้ จะหาลูกคั่งดวงใจนี้ยากนัก ดังหาควววิเชียรจักราราช ฝ่ายพระบาทจะขับพระเจ้าลูกเสียดำไกล คือใครจะต่างพระทัยนี้เนตร นับวันนครเศจะร้างเป็นรังกาด้วยพระองค์สิทธิงพระชราแล้ว สมบัติของทูลกระหม่อมแก้วก็จะจลาจล อมพาว ปัตติตาลมา เหมือนหนึ่งไม้ม่วงอันมีผล ทรงสุคนธรสอันหอมหาม จะเหลือกลิ่นตกตามกันหย่อย ๆ ไม่พักเงยศอกยกขอสอยให้เสียวเส้น ผู่คนมันก็จะเก็บกินเล่นไม่หลอหลอง เสมือนสมบัติของพระองค์ทรงสวัสดิ์ ด้วยไว้ญธาวิชาทศกัณฐ์อนาคา อนุปฏิญ์ ฐู อนึ่งเกล้าฯ พระพุทธเจ้าข้าเสนาน้อยใหญ่ยากที่จะครองใจที่ตรงจริง มีบุญเขาก็จะวิ่งเข้ามาเป็นข้า พึ่งพระเดชเดชาให้ใช้สอย เฝ้าป้อยอสพลอพลอยทุกเข้าค่ำ ยามเมื่อเปลี่ยพล้าเขาก็จะช่วยกันกระหน่ำข้าข้อมชก หิโสนิกขิณปดีโตว ดังราชหงส์ปีกหักตกปลักหนอง กาแก่ก็จะมีแข้งของเข้าสาวได้...”

นอกจากข้อความประเพณีซึ่งเห็นได้ชัดว่าสำนวนในฉบับเมืองเพชรเป็นต้นแบบให้แก่การแก้ไขของ “สำนักวัดถนน” แล้ว ยังจะพบว่า การดัดบาสีมาตั้งแต่ต้นที่เรียกว่าจุดฉนิยมยังตรงกันในสองฉบับนี้เป็นส่วนใหญ่ เพียงแต่ว่าของ “สำนักวัดถนน” อาจตัดคำบาสีบางส่วนออกเสียบ้างเท่านั้น

ลักษณะที่ซ้ำคล้าย ๆ กันนี้ยังพบได้ในกัณฐ์มัทธิอีกเช่นกัน ฉบับกรมศึกษาธิการนั้นเป็นสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ในฉบับเมืองเพชรนี้ไม่ทราบว่าเป็นสำนวนใครครั้งไหน แต่มีข้อความบางตอนที่เรียงลำดับความตรงกันกับสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) หรือมีจะนั้นก็ใช้คำตรงกันทั้งประโยคก็มี เช่นใน**มหาดิเมืองเพชร** “...ถ้ายังอยู่ในพระนครกรุงไกรตั้งก่อนเก่า ที่ไหนเล่าจะทำได้ตั้งนี้ ดีร้ายกายพระมัทที่ก็จะขาดกระเด็นเป็นสินออกไปเป็นสองท่อนด้วยพระกรเบื้องขวา ของอาตมานี้แล้วแล” ส่วนสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในตอนนี้เป็นว่า “ถ้ามันพ้ออยู่ในกรุงไกรเหมือนแต่ก่อนเก่า หากว่าเจ้าทำเช่นนี้ กายของมัทธิก็จะขาดสะบั้นลงทันตาด้วยพระกรเบื้องขวาของอาตมานี้แล้วแล” หรือฉบับเมืองเพชรว่า “สงสารเอ๋ยด้วยต้นหัวใหญ่ใกล้อราม...” ฉบับกรมศึกษาธิการว่า “ครวจะสงสารเอ๋ยด้วยต้นหัวใหญ่ใกล้อราม...” ฉบับ

เมืองเพชรว่า “ต้องกรวดทรายลายพระพร้อยจำรัสแสง ตั้งเอาแก้วมาระแงงแก้งมาไปรยปรายรายโรยเปลี่ยน” ฉบับกรมศึกษาธิการว่า “ต้องกับแสงกรวดทรายที่ใต้ดินอร่ามวามวาวดูเป็นดวงแวว ตั้งบุคคลเอาแก้วมาระแงงแล้วมาปรายไปรยโรยรอบปริมณฑลก็เหมือนกัน” ทั้งสองฉบับกล่าวว่านางมัทธิได้ยินเสียงจากป่าเหมือนเสียงลูกร้อง “จิม ๆ” เหมือนกัน ในบางตอนใช้คำเกือบจะตรงกันทุกตัวเช่นในฉบับเมืองเพชรว่า “เจ้าจะเอาป่าชฎนี้เข้ามาเป็นป่าช้า เจ้าจะเอาพระบรรณศาลานี้หรือมาเป็นพระเมรุทอง...” ซึ่งเกือบจะตรงกับฉบับกรมศึกษาธิการว่า “เจ้าจะเอาป่าชฎนี้หรือมาเป็นป่าช้า จะเอาพระบรรณศาลานี้หรือเป็นบริเวณพระเมรุทอง...” อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบกับกัณฐ์นวนแปลสนและทานกัณฐ์แล้ว ก็ต้องนับว่ากัณฐ์มัทธิของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีความแตกต่างไปจากฉบับเมืองเพชรมากกว่าสองกัณฐ์แรก

แม้จะมีความแตกต่างกันมาก แต่จากการใช้การเรียงลำดับความและคำซ้ำกันเช่นนี้ ทำให้มั่นใจได้ว่ากัณฐ์มัทธิสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับสำนวนที่ปรากฏใน**มหาดิเมืองเพชร**นี้ จะต้องมีความสัมพันธ์กัน เช่นต่างก็ดัดแปลงปรับปรุงมาจากสำนวนต้นตออันเดียวกัน และหากพิจารณาความตรงที่คล้ายคลึงกันในสองสำนวนนี้แล้วก็เห็นได้ว่า สำนวนใน**มหาดิเมืองเพชร**น่าจะเก่ากว่าสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพราะสำนวนหลังนี้มีมักจะแก้สำนวนแรกให้ดูคมคายหรือไพเราะกินใจขึ้น แม้จะดำเนินความอย่างเดียวกันทุกที่ไปก็ตาม

จากข้อสังเกตโดยการเปรียบเทียบเช่นนี้ ทำให้พอประมาณอายุของ**มหาดิเมืองเพชร**ได้ กล่าวคือสำนวน**มหาดิเมืองเพชร**นี้น่าจะน้อยกว่าในสามกัณฐ์ที่กล่าวนี้ จะต้องเก่ากว่าสำนวนกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส กว่าสำนวน “สำนักวัดถนน” และสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ถึงแก่นิจกรรมในรัชกาลที่ 1 และ “สำนักวัดถนน” ก็น่าจะได้แต่งซ่อมปรุงทานกัณฐ์สำเร็จไปแล้วก่อนสิ้นรัชกาลที่ 1 เช่นกัน จึงน่าเป็นไปได้ว่า**มหาดิเมืองเพชร**นี้น่าจะเก่าไปกว่า รัชกาลที่ 1 คือระหว่างรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีขึ้นไปจนถึงปลายกรุงศรีอยุธยา การที่**มหาดิเมืองเพชร**ไปมีฉบับเหลือตกทอดและคัดลอกสืบกันมาในจังหวัดเพชรบุรีทำให้น่าเชื่อว่า คงจะเป็นสำนวนที่มีมาในปลายอยุธยาเสียมากกว่า เนื่องจากว่าเพชรบุรีเป็นแหล่งที่ได้พบเอกสารจากสมัยอยุธยาอยู่ไม่น้อย เพชรบุรีอยู่ใกล้เคียงกับอยุธยาและครั้งหนึ่งเคยเป็นเมืองสำคัญ คัมภีร์ศาสนาและเอกสารอื่น ๆ คงได้ถูกคัดลอกจากอยุธยาไปไว้เพชรบุรีมาตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว นอกจากนี้เมื่อครั้งจะเสียกรุงนั้นยังอาจมีผู้นำคัมภีร์หรือตำรา

ที่เห็นว่าสำคัญติดขัดหลบภัยสงครามไปที่เพชรบุรีอีกด้วย ทั้งเมืองเพชรบุรีเองก็โดนภัยจากสงครามครั้งนั้นน้อย เหตุฉะนั้นจึงได้มีผู้เคยพบเอกสารสำคัญ ๆ ของอยุธยาที่เพชรบุรีอยู่เหมือนกันดังเช่นต้นฉบับพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐก็ได้พบครั้งแรกที่เมืองเพชรบุรี มหาชาติกลอนเทศน์ฉบับเมืองเพชรนี้คงถูกคัดลอกต่อ ๆ กันไปจากอยุธยา ทั้งคัดเอาจากความของสำนักต่าง ๆ ที่มี

ชื่อเสียงด้วย เช่นนวนปเวสน์และทานกัณฑ์ก็คงคัดจากสำนวนที่ถือกันว่าแต่งดี จึงทำให้กวีรุ่นหลังใช้ความสำนวนนี้เป็นต้นแบบในการแต่งซ่อมปรุงในต้นรัตนโกสินทร์

ในด้านสำนวนโวหารและถ้อยคำที่ใช้ในมหาชาติเมืองเพชรก็ดูจะเก่าพอเป็นครั้งปลายอยุธยาได้ และไม่มีปัญหาว่าเก่ากว่าสำนวนโวหารถ้อยคำที่ปรากฏในฉบับกรมศึกษาธิการทุกกัณฑ์ การใช้สำนวนหรือคำที่ค่อนข้างเก่าในมหาชาติเมืองเพชรนั้นจะเห็นได้ทั่วไปในทุกกัณฑ์ เช่นเรียกพระพุทธเจ้าว่าพระสิทธาท (คือสิทธารถ) (น. 6) หรือทิวว่าเสบห้อง ดังเช่น “ถ้าเสบห้องจงลงจันตุสีกน้อย” (น. 115) “ตามมรรคาอันเจตบุตรบอกรายระยะทางเดือนทุเรศร้างแรมมาปห่ง” (น. 119) เรียกเขายุคนธรรว่า “พระยาเขยุดันธเรศ” (น. 137) นางมัทรีเรียกกัณหาขาลีว่า “แก้วแม่ลูกขึ้นเข็ดอย่าอนอนสาย...” (น. 141) สำนวนว่าดูถูกใช้ว่า “แต่ก่อนมาไม่มีใครจะดูต่ำตีเตียนบิดาได้” (น. 148) สำนวนว่า “กรรมนั้นจึงตามมาแต่งเราในครั้งนี้” (น. 158) ตลอดไปหรือตลอดชีวิตใช้ว่า “ไหนที่จะได้พิทักษ์ไท้ราชไพร่อดชัว” (น. 179)

ประโยชน์ของมหาชาติเมืองเพชรในการศึกษาวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์

ความเข้าใจว่ามหาชาติเมืองเพชรคือความตามฉบับที่มีมาก่อนในปลายอยุธยา หรือมีฉะนั้นก็ใกล้เคียงอย่างมากกับความที่มีในปลายยุษยานั้น มีประโยชน์อย่างมากในการศึกษาวรรณกรรมมหาชาติของภาคกลาง ในแง่วรรณศิลป์มหาชาติเมืองเพชรไม่มีคุณค่าพอจะเปรียบได้กับฉบับของกรมศึกษาธิการ แต่ในแง่ของประวัติวรรณกรรม มหาชาติเมืองเพชรให้ความรู้ที่จะใช้ประโยชน์ในการเข้าใจการทำงานของกวีที่แต่งมหาชาติกลอนเทศน์ในต้นรัตนโกสินทร์อย่างดี

เมื่อเปรียบเทียบกวีสำคัญสองท่านในต้นรัตนโกสินทร์คือเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสแล้ว จะเห็นความแตกต่างกันอย่างมาก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกวีที่มีความคิดแปลกใหม่ พยายามแหวกวงล้อมของจารีตทางวรรณกรรมไปอย่างมาก เป็นต้นว่าใช้คำกลอนแตงนิทานเป็นคนแรก แสวงหานิทานที่แปลกใหม่ไม่เคยใช้ในวรรณกรรมไทยมาก่อน แต่งตั้งดูเช่นสมบัติอมรินทร์ เพชรนงกุฎและศรีวิไชยชาติ อีกทั้งทดลองรูปแบบใหม่อื่น ๆ ในทางวรรณกรรม กล่าวโดยสรุปเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกวีที่มีความคิดริเริ่ม เป็นตัวของตัวเองอย่างมาก จึงไม่น่าประหลาดอันใดที่จะพบว่านิพนธ์ของท่านสองกัณฑ์ในมหาชาติคือกุมารและมัทรี มีความผิดแปลกไปจากสำนวนเก่าครั้งปลายอยุธยาอย่างมาก แม้ว่าจะได้ตั้งขึ้นจากความฉบับใด

ฉบับหนึ่งซึ่งเหลือตกทอดมาจากอยุธยาก็ตาม ดังจะเปรียบเทียบ
สำนวนในฉบับเมืองเพชรกับของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในตอน
ที่พระเวสสันดรตรัสเรียกให้ชาลีขึ้นจากสระ เพื่อเป็นสำเนาให้
พระองค์ขึ้นนำสัตว์ข้ามโสมงสาร

มหาชาติเมืองเพชร

“เปรียบเหมือนนาเวศวานิชในแหล่งหล้า เป็นสำเนาพ่อค้าข้าม
สมุทรลาถัย ครั้นได้ถูกขี้ก้อนสมอฉ้อไปขันใส่เสาศูครอก ออกสำเนา
เกตราพร้อมทั้งลำตันทนแลคนงาน วายพัตพานอยู่เฉื่อย ๆ สำเนา
ก็แล่นเรือเร็วมา ครั้นต้องลมอุตราตะวันออกเฉียงเกิดระลอกกะแครงครัน
กำลังคลื่นเคลงสำเนาพัดสะท้าน เกิดลมกาลทั่วทุกทิศสำปัดใบชาด
น้ำลมพัดข้าเสียวลคชาด เสากหักฟ้าระหุยกะทะทานแยกแตกกระจาย
หางเสื่อทะเลยลลยชาธาร ทั้งกระดานกงทวนไม่ทันได้ แดกถอยไป
ตามกระแสสาย วานิชก็ล้มตายเป็นเหยื่อปลา...” (น. 149)

จากความในฉบับนี้หรือในฉบับที่คล้าย ๆ กันนี้ เจ้าพระยา-
พระคลัง (หน) ได้แต่งแก้ไขซ่อมปรุงให้ดีขึ้นอย่างมาก แม้จะใช้คำที่
ตรงกันกับฉบับกรุงศรีอยุธยาอยู่หลายแห่งก็ตาม แต่การซ่อม
ปรุงของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไม่ค่อยจะเดินตามตัวต้นแบบ
อย่างใกล้ชิดนัก ซ้ำยังเปลี่ยนจุดที่จะเน้นไปอย่างลึกซึ้งทีเดียว

สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

“สำเนาสำเนาของพานิช ซึ่งจะตกแต่งต่อคิดเป็นกงวาน ประกอบประกับ
กระดานตอกตริงตะปุดะปลิงยั้งตริงกระขับชืด พัดเหล็กก็ตีตีดอกหมัน
ไซม่น้ำมันชันเคี้ยวแล้วเขี้ยวยา กระดานดาคเป็นดาคฟ้าจังกอบกว้าน
สมอขัน เสากระโดงยื่นยื่นยึดด้วยพิศพวนผูกขึงรััดตายติดกับเสารอก
นี้เร็วแรง เสากระโดงสายระโยงระยางแน่นมั่นคง ปักทวนธงอยู่วิ้ว ๆ
ธงตะขาบปลิวสะบัดปลาย นายช่างจำลองจำหลักหลายรายด้วยรูปสัตว์
ราชสีห์สิงห์ฮัดแอ่นอกกอดกระหนกกระหนาบคาบแก้วกุม ครั้นได้ถูก
เดือนมรสุมแล้วก็เข้ซ้อง บรรทุกสิ่งของลงต่าง ๆ ไว้ระวางทางวิดน้ำทำ
เป็นโขงโถง อับเจากันโคลงประจุเรียบ สำเนานี้ก็พาบเพียบเพียงราโท
ครั้นได้ถูกขี้แล้วให้เลิกให้ขึ้นสามลา ยิงปืนบนนาวาเสียงผางผิงตั้งตั้ง
คนการยีนสะพรั่งอยู่พร้อมเพรียง ศัพที่สำเนียงเสียงเฮโลเฮลา เข้าจุดคร่า
สายสมอที่มั่วล่อนอยู่ฉ่าง ๆ โบกธงอยู่คว้าง ๆ แล้วแกว่งกวัดพระพาย
ชายพัดติดใบบน ลำตันทันทนก็มุ่งมอง ตั้งเขมสอกล้องสลัดโดยกำหนด
ขนัดคะเนหมาย นายท้ายก็ยักย้ายย้ายเบี่ยงเลี้ยวแล่นออกทะเลเล็กแล
ไม่เห็นฝั่ง บังเกิดลมสลาตันตั้งตั้งเป็นลูกคลื่นอยู่ครันแครง สำเนา
ก็โคลงไปตามคลื่นตื้นตื้น เสากระโดงหักกระเด็กกระดานแตก คลื่น
ใหญ่โยนกระหนกกระแตกกระหังพะผิงผาง สำเนาที่อับปางลงในท่าม
กลางทะเลหลวง ผุงมนุษย์ทั้งปวงไม่เหลือเหลือล้วนเป็นเหยื่อแก่เต่าปลา
ด้วยเป็นโลกิยนาวาไม่จริงเลย...” (ฉบับกรมศึกษาธิการ : 239-240)

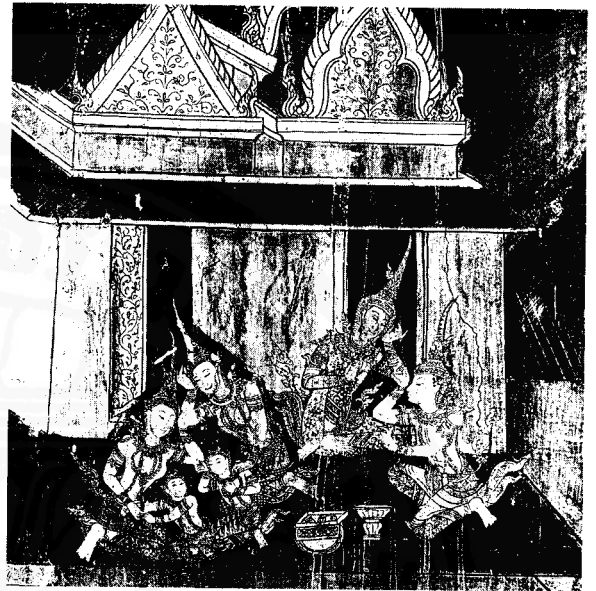

แม้ว่าต้นความคิดของสำนวนทั้งสองอาจจะเหมือนกัน แต่
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถแต่งตามของเก่าให้ไม่เหมือนของ
เก่าได้อย่างงดงาม ความแตกต่างระหว่างสองสำนวนนี้เป็นสิ่งสำคัญ
ความแตกต่างในด้านแรกได้แก่การที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำ
เอาประสมภพที่เป็นจริงมาบรรยายเรือและการออกสำเนาไว้
อย่างถี่ถ้วน สำเนาที่ออกจากท่ากรุงเทพฯ ในขณะนั้นเต็มไปด้วย

เสียงอึกกระทึกโครมอย่างไร ก็บรรยายไว้ตามนั้น ความโกลาหลของท่าเรือ ตัวเรือซึ่งมีส่วนประกอบต่าง ๆ ตลอดจนพิธีกรรมของการออกเรือเช่นจุดประทัดตีฆ้อง ฯลฯ ก็บรรยายไว้สั้นเชิง นำคนอ่านหรือคนฟังให้สัมผัสกับความเป็นจริงตามที่ท่านเองเคยมีประสบการณ์อยู่ ประสบการณ์ที่เป็นจริงเช่นนี้ทำให้มหาเวสสันดรชาดกมีลักษณะเป็นวรรณกรรมมากขึ้น และกลายเป็นคำเทศน์น้อยลง กล่าวคือนิยายของเรื่องเป็นสิ่งสำคัญขึ้นแทนที่คำสั่งสอนทางศาสนาหรือเทียบเท่าคำสั่งสอนทางศาสนา ความเปรียบเทียบสั่งสอนว่ามนุษย์ก็เปรียบเหมือนเรือของพ่อค้า ไม่ทนต่อภัยธรรมชาติได้ เมื่อถูกบรรยายด้วยประสบการณ์ตามความเป็นจริงอย่างยืดยาวเกี่ยวกับเรือและการเดินเรือ คำสั่งสอนจึงจะเลื่อน ๆ ไปในความรู้สึกของผู้อ่าน เพราะมันไปเพลินกับภาพที่มีสีสันวรรค์ โดดเด่นด้วยพลังและแจ่มชัดของการบรรยายประสบการณ์ตามความเป็นจริงเสียหมด กล่าวอีกนัยหนึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ใส่เนื้อหาทางโลกียะเข้าไปในความเปรียบนี้ จะทำให้ความหมายทางโลกุตระเลื่อนไปอย่างมาก

ความแตกต่างอีกด้านหนึ่งซึ่งควรสังเกตเช่นกันก็คือ ความในสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นั้นได้นำเอาสิ่งใหม่อีกอย่างหนึ่งเข้ามาในคำบรรยายตอนนี้ ได้แก่การเน้นถึงความแข็งแกร่งของเรือพานิชสำนวน ในขณะที่ความในฉบับเมืองเพชรไม่กล่าวถึงไว้เลย คำบรรยายเกี่ยวกับการต่อเรือที่มุ่งเอาความแข็งแกร่งทนทานในตอนต้นนั้นอาจไม่ได้สะท้อนความก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาของการต่อเรือ เนื่องจากความในสองฉบับนี้มีอายุใกล้เคียงกันมาก แต่สะท้อนสิ่งที่อยู่ในความคิดของคนสองสมัยนี้ เรือที่ถูกต่อขึ้นอย่างประณีตเพื่อให้ทนทานต่อการเดินทางทางทะเล ใช้ตะปูและเครื่องยึดนานาชนิด ทั้งยังเอาแผ่นเหล็กประกบกับเป็นทึดออกไป ตั้งเสากระโดงซึ่งเป็นจุดอ่อนของสำเภอย่างหนึ่งให้แข็งแรง ฯลฯ ทั้งหมดนี้ดูจะสะท้อนความเชื่อมั่นต่อความสามารถของมนุษย์ในการต่อสู้กับภัยธรรมชาติ จริงอยู่แม้ว่าเรือลำนี้จะอัปปางลงในตอนท้าย แต่ก็กล่าวถึงการอัปปางอย่างสั้น ๆ ว่าโดนลมสลัดต้นทำลายลง อีกทั้งเนื้อความในเวสสันดรชาดกก็บังคับอยู่แล้วที่จะให้เรือลำนี้ต้องอัปปางความเอาใจใส่ที่จะบรรยายความแข็งแกร่งของเรือที่เกิดจากความพยายามของมนุษย์จึงน่าสนใจกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับฉบับเมืองเพชรแล้ว คำบรรยายดังกล่าวนี้ไม่มีอยู่เลย เช่นเดียวกับแนวคิดของคนชั้นสูงในต้นรัตนโกสินทร์ทั่วไป ความเชื่อมั่นในมนุษย์มีมากขึ้นและสะท้อนให้เห็นในสำนวนนี้ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งเป็นกวีคนสำคัญของยุคนี้ด้วย

ในส่วนกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงเป็นกวีที่มุ่งจะรักษาแบบแผนจารีตทางวรรณกรรมของโบราณ จนเกือบจะ

กล่าวได้ว่าไม่มีพระนิพนธ์อันใดของพระองค์ที่ไม่มีรากฐานมาจากของเก่า **ตะเลงพาย**คือการเทียบขบวนพายที่แทรกกลิตตนิราศใน**พระลอสมุทโฆษคำฉันท์**คือการแต่งของเก่าให้บริบูรณ์ **พระปฐมสมโพธิกถา**คือการแปลงงานบาลีครั้งอยุธยาเป็นสำนวนเลียนแบบกลอนเทศน์ **กฤษณาสอนน้อง**คือการแต่งปรุงฉบับเก่าที่มีมาแต่ครั้งพระเจ้าบรมโกศ ฯลฯ แม้กระนั้นก็ดี กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสก็ทรงเป็นกวีของต้นรัตนโกสินทร์ ย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะถูกกระทบด้วยอิทธิพลของยุคสมัยบ้าง การเปรียบเทียบกัณฑ์นวนปเวสนฉบับเมืองเพชรและที่เป็นฝีพระโอษฐ์ชี้ให้เห็นว่ากวีพระองค์นี้ไม่ได้ทรงแต่งกัณฑ์นวนปเวสนชิ้นใหม่ เพียงแต่แต่งปรุงของเก่าครั้งอยุธยาให้ไพเราะขึ้นเท่านั้น ดังที่ได้แสดงไปแล้วในตอนต้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสำนวนนวนปเวสนี่ตามที่มีมาจากครั้งกรุงเก่ามีความดีทางวรรณศิลป์อยู่มากแล้วก็เป็นที่น่าพอใจได้ หากเมื่อเปรียบเทียบกับคนอื่นตามที่มีในฉบับเมืองเพชรและที่เป็นฝีพระโอษฐ์ จะพบความเปลี่ยนแปลงในแนวที่นำเสนอที่น่าสนใจเกี่ยวกับของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ดังความในจุลพจนระหว่างสองสำนวน

มหาชาติเมืองเพชร

... หนึ่งเราจะพรรณนานก *ไม่ในหินเวศ สุกนแก้วจับเกิดกินลูกแด เป็นฝูง คณายางจับยอดของอยู่สพรั่ง กระจาจับกิ่งกระสังแล้วส่งเสียง เค้า โมงจับมองเมียงอยู่ปลายไมก อดัมจับอุโลกและระเหิดหัน กระจาจับจับกันอยู่จ้อแจ* กลางจับเหลือนเลหาคู่คู่สงสาร พญาออกจับยอดลานแล ลอย คับแคจับช้อยคู่ดูอนาค *นก ไผ่บิน ไผ่ผาด ไปจับกระลำพักอักษนิฐ รั้งนานอนนั่งคิดแล้วโหยบิน กระจาจับกระถินจะแก้วจ่า ชั่วชั่วโผ*

ผากินไทรสุกสลดน ฟุ้งปล้ำจับเปลี่ยวนอนแนบคู่กุสบาย แหกเต้าหลง
เดินต่ายตามต้นเต้า สาธิกาจับกิ่งแก้วแล้วหุดจ้อ ไก่ฟ้าจำจับมะฝ่อฟูบ
นอน กะเรียนบินร่อนร้องส่งสำเนียงตั้ง นกกล้ำจับกระส่งเสียงร้อง
เค้ากู่กู่ก้องอยู่ปลายคุ่มเป็นกัจจวนสะท้านดง ไม้เพียงฝุ่งสกุดหงสีลงจับ
คล้า คณายู่งอย่างรำอยู่ยอชยาง โพระดกจับประคู้พางพลอดส่งเสียง
กระเหว่าร้องก้องสำเนียงเสนาะ ไพร...” (น. 144)

สำนวนกรมสมเด็จพระปรมมา

“นานาวณฺณา พหู ทิชา เหล่าคณานิกรบิขิมิพรณหลากหลายประหลาด
เลิศ ล้วนกำเนิดเป็นสองหน เป็นฟองก่อนแล้วก็เกิดเป็นตัวตนต่อภายหลัง
หลัง อนุญมณฺญู ปุกุชชีโน เสนาะ ไปด้วยสำเนียงสนั่นคงคงอยู่เพรง
เพรียก เรียกกู่กั้นคอคอเคลซ้อแซ่ประสานก นนุทิกาคณานิกรวิทปริหิต
หงส์เหินห่านก็เหิมบิน ลงลอยเล่นมูอลินทษ์โลกทกกกันเกสรบัว ปิยาชชีโน
นกกกระสาพากันเมื่อยหัวแสวงกัษมาปักป้อน โปลก ในเรือนรัง ประคัง
เสียงอยู่แข็งเขียบ เหล่าอู่มิกระแลเลียบกระลึงได้เข้าลับไม้ พรณกาน้ำ
ก็ดำไลเหล่ามัจฉาในวาริ สกุนชาติทั้งหลายเหล่านี้ก็ยอมอาศัยสระเสพ
ภิกษาหารสาราญรู้งอยู่กรขอบติวาเรียร้องระงม ไพร...” (ฉบับพิมพ์
งานศพ: 149)

ความแตกต่างของสองสำนวนนี้เห็นได้ชัดในเรื่องที่กรม
สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงรักษาความในบาลีเคร่งครัดกว่า
เช่นพยายามอธิบายคำว่าพหู ทิชา ซึ่งแปลว่าเกิดสองหนไว้ด้วยใน
ขณะที่ความฉบับเมืองเพชรทิ้งบาลีไปเลยทีเดียว ดังจะเห็นได้ว่า
ตลอดบทนั้นไม่ยกบาลีเป็นจุนฉนิยบทไว้ที่ใดเลย แต่ความแตกต่าง
เช่นนี้ไม่สู้สำคัญนัก นอกจากสะท้อนลักษณะเครื่องจักรวรรดิแบบ
แผนของกวีพระองค์หลังนี้เท่านั้น แต่ความแตกต่างที่สำคัญกว่า
เห็นจะได้แก่วิธีการชมกนก ความฉบับเมืองเพชรใช้การเล่นสัมผัส
อักษรเป็นเกณฑ์ เช่นนกยางต้องจับยอชยดอง สาธิกาก็ต้องจับต้นแก้ว
วลาฯ ลักษณะชมกนกไม่เช่นนี้เริ่มนิยมกันมาแต่ปลายอยุธยา สืบ
มาจนถึงรัตนโกสินทร์ จาริตทางวรรณกรรมที่ถูกดำเนินรอยตาม
ไปเป็นเวลานาน ๆ ความแปลกใหม่ในจาริตนั้นก็จิตจางลงและกลายเป็น
สิ่งที่ไร้วิญญานในตัวของมันเอง ความสนุกในด้านการเล่นสัมผัส
อักษรสำหรับคนอ่านซึ่งให้อารมณ์เบา ๆ ครั้นเครงก็เริ่มจืดจางไม่
เป็นรสชาติมากขึ้น ในขณะที่ป่าซึ่งเป็นของมีจริงในโลกหมดความ
สำคัญลง เพราะถูกยอลงมาเป็นเสียงสัมผัสของจาริตทางวรรณ
กรรมเท่านั้น กวีในรัตนโกสินทร์เริ่มจะหันออกห่างจากวิธีการ
ชมป่าเช่นนี้ ดังจะเห็นจากสำนวนชมป่าจำนวนไม่น้อยในนิราศของ
สุนทรภู่ ซึ่งปรากฏเป็นไปตามความเป็นจริง มีความงามที่มนุษย์
สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาททั้งห้า อันกวีพึงบรรยายถึงโดยถ้อย
คำตรงตามความหมายมากกว่าอาศัยการเล่นสัมผัสอักษรให้เกิดความ

รู้สึกสะเทือนอารมณ์โดยไร้ความหมาย สำนวนชมกนกในความของ
จุลพนพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสตามที่ยกมา
นี้ก็เป็นกรชมกนกที่หนีห่างจากจาริตทางวรรณกรรมแบบเก่า และ
สะท้อนโลกที่เป็นจริงมากขึ้นเหมือนวรรณกรรมยุคต้นรัตนโกสินทร์
ทั่วไป ที่เอาใจใส่โลกตามที่เป็นอย่างจริงมากกว่าวรรณกรรมอยุธยา ความ
แตกต่างระหว่างสำนวนทั้งสองในแง่นี้จึงมีความสำคัญ เพราะเป็น
เครื่องสะท้อนแนวโน้มของวรรณกรรมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป

ความเปลี่ยนแปลงอีกด้านหนึ่งของมหาดาศิของต้นรัตน-
โกสินทร์ก็คือ การสร้างลักษณะตัวละครให้ชัดเจนขึ้น มีอุปนิสัยที่
เห็นได้ชัด และกลายเป็นมนุษย์ที่ประกอบกรรมต่าง ๆ ด้วยความตั้ง
ใจของตนเองมากขึ้น อันที่จริงเรื่องเวสสันดรชาดกนั้นเป็นนิทาน
สอนศีลธรรมในภาษาบาลี ตัวละครประกอบพฤติกรรมหลายอย่าง
ด้วยเหตุที่จะเปิดโอกาสให้พระโพธิสัตว์ได้ยกทานบารมีอันยิ่งใหญ่
และด้วยเหตุตั้งนั้นจึงมิได้ประกอบกรรมต่าง ๆ ด้วยความตั้งใจของ
ตนเองไปทุกกรณี ตัวละครจึงกลายเป็นเพียงหุ่นที่ประกอบพฤติ-
กรรมไปตามพลังที่เหนือโลกซึ่งกำหนดให้เป็นไป เช่นนางอมิตตดา
ก็ถูกเวทาคำหนดให้รู้เรื่องพระเวสสันดร และขอร้องชูชกให้ไป
ขอพระโอรสธิดามาเป็นทาส การเน้นในเรื่องทานบารมีของพระ-
เวสสันดรซึ่งเป็นตัวเอกอย่างสูงเช่นนี้ ทำให้ตัวละครอื่น ๆ ชาติชีวิต
จิตใจของตนเอง เราอาจจะพูดได้ว่าชูชกนั้นช่วยพระเวสสันดรให้
ได้บรรลุการสั่งสมบารมีอย่างสูง ไม่น้อยไปกว่าที่กัณหาชालีได้ช่วย
พระองค์ในการนำสัตว์ขามโฆมสงสาร มหาดาศิกลอนเทศน์ใน
ภาษาไทยได้เปลี่ยนแปลงลักษณะตัวละครไปบ้าง ด้วยการเพิ่มข้อ
ความเกี่ยวกับตัวละครทั้งหลายนอกบาลี จุดมุ่งหมายเดิมก็คงเพียง
เพื่อให้สนุกอกรสออกชชาติแก่ผู้ฟัง เหตุฉะนั้นตัวละครจึงเริ่มมี
ความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจ ในต้นรัตนโกสินทร์
พัฒนาการที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของการแต่งมหาดาศิคือการทำให้
ลักษณะอุปนิสัยของตัวละครเด่นชัดขึ้น ผลก็คือตัวละครเหล่านี้เริ่ม
กลายเป็นคนที่ประกอบกรรมไปตามสันดานและผลประโยชน์ของ
ตนเอง ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ปลดปล่อยมหาเวสสันดรชาดกจาก
นิทานสอนศีลธรรมไปเป็นนิยายมากขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดใน
กรณีนี้คือตัวละครสำคัญของเรื่องได้แก่ชูชก

ชูชกเป็นคนทีโหดร้าย เห็นแก่ตัว ใจดำอำมหิต เจ้าเล่ห์
เจ้าเหลี่ยม กลัวเมียและชู้ชลาด การกระทำของชูชกก็เป็นไปตาม
ลักษณะอุปนิสัยเช่นนี้ เมื่อชูชกได้รับข้อเสนขอของสหายที่จะให้นาง
อมิตตดาแทนเงินที่ติดค้างอยู่ มหาดาศิเมืองเพชรกล่าวว่า “ออเฝ้า
คิดกำเริบรักราครุมอยู่ในใจ ถึงจะเสียอีกสักห้าจะจะให้ไม่เสียตาย
ออเฝ้าก็ยกมือไหว้เม้ยแล้วจึงปราศรัย...” (น. 92-93) ความใน
ฉบับนี้ดูไม่ค่อยลงรอยกับนิสัยตระหนี่และเห็นแก่ตัวของชูชกนัก

เพราะคนตระหนี่ไม่น่าจะคำนึงว่าเสียเพิ่มอีกห้าซังก็ยังไม่เสียตาย
อีกทั้งการยกมือไหว้แผ่เมฆาก็ดูจะรู้จักนอบน้อมและธรรมเนียมดีอยู่
ผิดกับลักษณะอุปนิสัยของซุชกที่ไม่น่าจะทำเช่นนั้น สำนักวัด
สังกระเจาในกัณฑ์ซุชกเมื่อต้นรัตนโกสินทร์แต่งได้สอดคล้องกับ
อุปนิสัยซุชกกว่ากันมาก เมื่อซุชกได้เห็นนางอมิตตดาภพอใจขนาด
“ละลนละลานแลบเลียชีวหาหุหาวระเหิดหัน” เห็นว่าตนได้กำไรอยู่
แล้ว “เฒ่าจึงร้องว่าเอออ่อนะท่านเอ๊ย อย่าซ้ำนักเลยเร็วเข้าลิ้นะ
ต้ออาทาย ซุชกก็พาเจ้าอมิตตดาภมีมั้น รีบรันเร็วมาถึงบ้าน...” (ฉบับ
กรมศึกษาธิการ : 130)

เมื่อนางอมิตตดาภูปังคับซุชกให้เดินทางไปขอภักษภาษาสิ
สำเร็จแล้ว ฉบับเมืองเพชรเพียงแต่กล่าวไว้ว่า “อันว่าเฒ่าซุชกใจ
ฉกรรจ์หลงลมมารดา กลัวว่าเมียสาวจะจากจรไปให้ไกลข้าง จึงปลอบ
ว่าเจ้าผู้สาวองเอี่ยมอ่อง อย่าถือโทษพี่เลยนะน้องเนื่อฉนวนควรสงวน
พี่คงจะไปขอสองกุมารมาให้ใช้ เจ้าจะโศกเศร้าไปไหนให้เสียน้ำตา...”
(มหานิติเมืองเพชร : 102) แต่ความในฉบับของวัดสังกระเจาแต่ง
ให้เห็นอุปนิสัยเจ้าเล่ห์และคดโกงไว้อวดของซุชก ได้ทั้งอารมณ์ขัน
และเห็นอุปนิสัยของซุชกได้ชัดแจ้งกว่ากันมาก ดังความว่า “เฒ่าก็
ทำเป็นละเลิงละลายเลือนเสียว จากถ้อยถ้อยคำขึ้นพูดจา ว่าใครได้ว่า
หาว่าจะไม่ไป ถึงเจ้าจะใช้ให้พี่ไปก็ไม่ว่ากัน ทำไมกับเขางวดเท่า
นั้นทางสักก็พันก็ร้อย แต่ก่อนร้อนระไรพี่ก็เคยไปอยู่บ่อย ๆ ถึงว่า
จะให้เกินเขางวดออกไปอีกสักหน่อยพี่ก็ไปได้ ถึงเขาจะใช้ให้พี่ไป
ถึงไหน ๆ ก็จะไปได้ไปได้นั้นจริง ๆ” (ฉบับกรมศึกษาธิการ : 152)

เช่นเดียวกับเมื่อตอนที่ซุชกสามารถหลอกพรานเจตบุตรได้
สำเร็จ ความในฉบับเมืองเพชรมีแต่เพียงว่า “ซุชกก็หัวร่อรีบรูด
ลงมาได้พอเต็มเหนี่ยว” (มหานิติเมืองเพชร : 107) แต่สำนักวัด
สังกระเจาว่าไว้ดีกว่านี้มาก

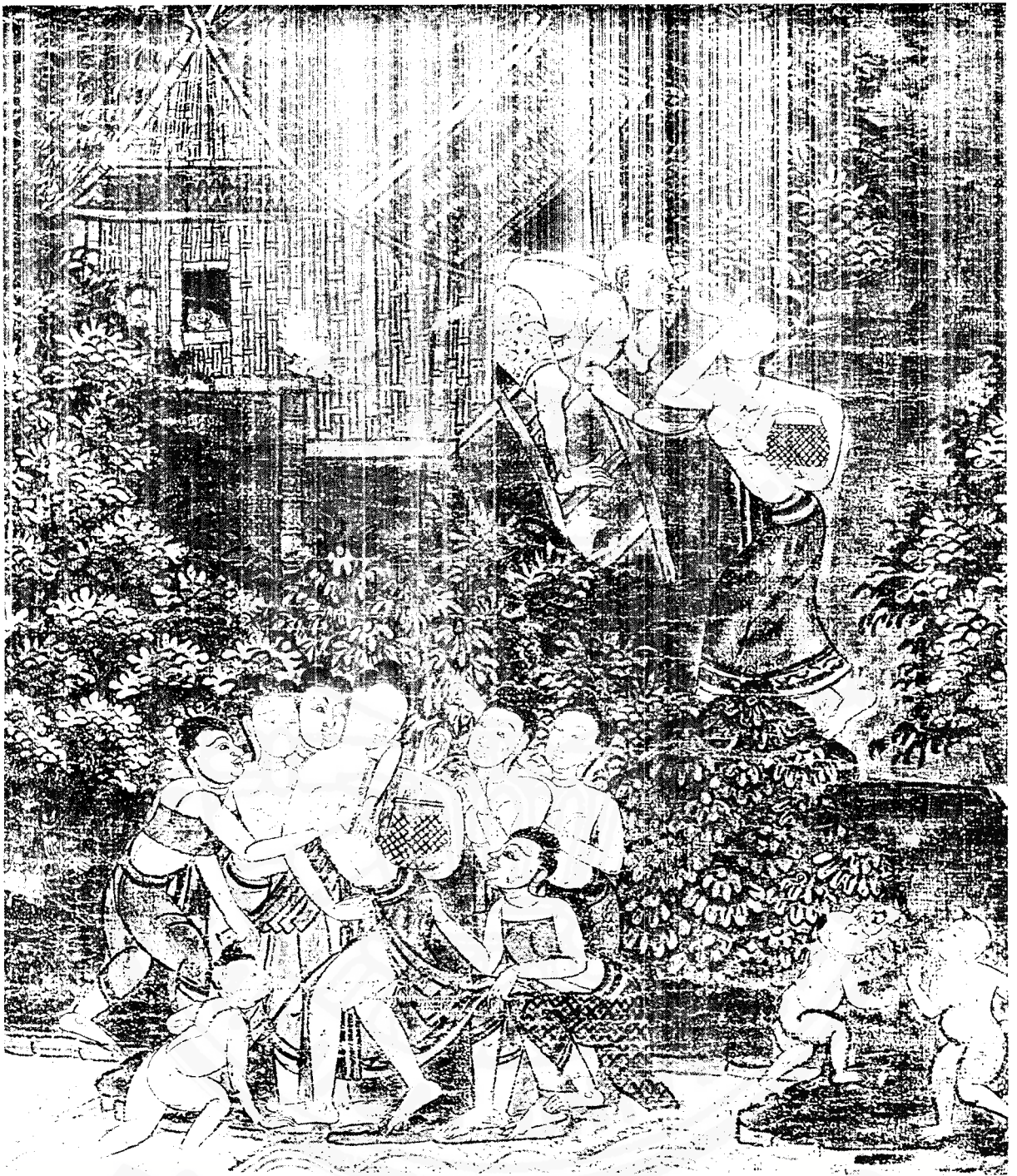
“จึงจะยังเฒ่าราพุดมาพาศ์ ให้อยดเขยื้อนลงทีละน้อย เข้าประคับ
ประคองแต่ค่อย ๆ พะยุพยุงอุยยามไดยินเสียงกรุก ๆ กรุกก็หักถามว่า
อะไรนะพระเจ้าข้า ตะแคงก็กลับกลักพลิกกลักง่าว่าใส่สารตราพระราช
สีห์ เจตบุตรก็ยืนดักขันทูนหัว เฒ่าก็ร้องส่ำทว่ารับแต่ค่อย ๆ ของมัน
หนักกลักมันช่วยอย่าเหวี่ยงวางลงให้ร้าย เจตบุตรก็ปู้ฝ่าลงกราบ ๆ นึกว่า
จริง ไหว้อ้ายกลักพริกกลักขิงไม่สงสัย เฒ่าก็ว่าเอาให้สาวแก่ใจอ้ายคน
ร้าย มันข่มมันว่ามันคาถุมนี่ทุกสิ่งพื้นแต่ว่าจะยังให้ตาย เอาให้มัน ไหว้ให้
จงหนักหนา ก็เพื่อเอาเสนามารยาเยนเจ้าเล่ห์...” (ฉบับกรมศึกษาธิการ :
175)

สำนวนหลังนี้ทำให้เห็นนิสัยเจ้าคิดเจ้าแค้น ปราศจากเมตตา
ปรานีของซุชกได้ดีกว่ากันมาก ทั้งยังชวนขันนำครั้นแครงแก่คนฟังดี
อีกด้วย

การศึกษามหาชาติทางด้านวรรณศิลป์เท่าที่ผ่านมา มักจะ
กระทำกันอย่างหละหลวม กล่าวคือโดยไม่ได้ตรวจสอบสำนวนต่าง ๆ
ด้วยตนเอง ก่อให้เกิดการขึ้นชมวรรณกรรมเรื่องนี้อย่างหลับลับ
ตา ควรเข้าใจด้วยว่ากวีที่แต่งมหาชาติโดยเฉพาะนับตั้งแต่ต้นรัตน-
โกสินทร์ลงมา นั้น ถูกจำกัดความสามารถอยู่ด้วยเหตุสองอย่าง ซึ่ง
ทำให้กวีต้องสลัดกวีโวหารเฉพาะตัวของตนไปบ้างข้อจำกัดนั้นได้
แก่

1. มหาชาติทั้งหลายนั้นที่จริงแล้วเป็นงานที่แปลมาจาก
ภาษาบาลี และแม้ว่าการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์จะเฟื่องฟูขึ้น
เพียงใด มหาชาติก็ยังเป็นวรรณกรรมทางศาสนาอยู่นั่นเอง จึงมี
ลักษณะไม่เหมือนชาติอื่น ๆ ซึ่งได้เคยถูกใช้เป็นท้องเรื่องของ
วรรณกรรมไทยจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะชาติอื่น ๆ นั้นกวีมีสิทธิ์ที่
จะเปลี่ยนแปลงท้องเรื่องไปได้ตามใจชอบ และไม่จำเป็นต้องยึดถือ
ต้นฉบับอย่างเคร่งครัดแต่อย่างใด คนบอกบทละครนอกเรื่องสังข์
ทองอาจไม่เคยเห็นสุวรรณสังข์ชาดกภาษาบาลีในปัญญาสาขาคเลย
ก็ได้ แต่เวสสันดรชาดกเป็นชาดก “ศักดิ์สิทธิ์” เพราะฉะนั้นการ
แต่งเติมเสริมต่อจึงมีขอบเขตจำกัดกว่าสุวรรณสังข์ชาดกเป็นอัน
มาก ธรรมเนียมการ “แปล” ไม่เคยถูกทิ้งไปอย่างเด็ดขาดในมหา-
ชาติ⁽²⁾ ดังจะเห็นได้ว่าการยกบาลีมาตั้งที่ต้นข้อความหรือจุดเนียบบท
ยังถือปฏิบัติสืบมาในมหาชาติกลอนเทศน์ คำบาลีเหล่านี้มีหน้าที่แต่
เดิมเป็นเพียงเครื่องหมายสำหรับการตรวจสอบว่าได้แปลส่วนใด
ไปถึงที่ใดเท่านั้น ในขณะที่การแต่งมหาชาติรุ่นเก่าสุดคือมหาชาติ
คำหลวง (หรือมหาชาติคำวัดที่ใช้สวดโดยฆราวาสอันเราไม่มีฉบับ
เหลือให้ศึกษาอีกแล้วก็ตาม) คือการแปลประโยคต่อประโยค และ
ต้องยกบาลีทุกประโยคเทียบกับภาษาไทย เหตุฉะนั้นเนื้อความใน
ภาษาบาลีจึงไม่ถูกทิ้งไปเลยในกลอนเทศน์ กวีมีสิทธิ์จะเสริมความ
ลงไปได้มากพอสมควร แต่ไม่มีสิทธิ์จะตัดเนื้อความบาลีทิ้งไป
สำนวนโวหารบาลีหลายอย่างจึงติดเข้ามาในมหาชาติกลอนเทศน์
ด้วย เช่น เมื่อพระเวสสันดรนั่งคอยซุชกมาขอทาน “มีน้ำพระทัย
ร่าพึงหายจากจะมารับพระราชทานปืมปานประหนึ่งว่านักเลงสุรา
บานคอยหาเจ้าเหล่า” ดูออกจะเป็นความเปรียบที่แปร่ง ๆ ในภาษา
ไทยแต่ก็มีใช้ความคิดริเริ่มของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้แต่งกัณฑ์
กุมาร หากเป็นสำนวนบาลีซึ่งมีในต้นฉบับของนิบาตชาดกว่า “...
ปิปาสิต วิย สุราโสณโศ ตสุสาคนมมคต โอโลเกนโศ นิสีทิ” พระ-
นางมัทรีสลบล้มลง “ดูจตั้งว่าล้ากล้วยกรันสุวรรณมาศ อันบุทคล
พันพาดด้วยดาบให้ขาดแล้ว” (มหานิติเมืองเพชร : 187) ก็ตรงกับ
สำนวนบาลีว่า “...ปิตตา สุวณณกททลีสณฺหุ ิวย” ซึ่งเจ้าพระยา

² การอภิปรายในที่นี้จำกัดอยู่เฉพาะมหาชาติของภาคกลาง ไม่รวมถึงมหาชาติ
ของบึงขังได้ อีสาน และลานนา ทั้งนี้เพราะความรู้อันจำกัดของผู้เขียน

พระคลัง (หน) แก้วไขเล็กน้อยให้ฟังเป็นไทยขึ้นว่า “ปานประหนึ่งว่า
พุ่มจักรทองอันต้องสายอัสนีฟาด ชาติระเนนแอนแล้วก็ล้มลง...”
(ฉบับกรมศึกษาธิการ : 287) อย่างไรก็ตามแนวของการเปรียบก็ยัง
เป็นสิ่งที่รับมาจากต้นฉบับบาลีนั่นเอง

การชื่นชมสำนวนโวหารในมหาชาติกลอนเทศน์จึงควรจะ
ต้องตรวจสอบดูด้วยว่า ความเดิมในบาลีนิบาตชาดกมีว่าอย่างไร
ส่วนใดเป็นสิ่งที่กวีบาลีได้ทำไว้และส่วนใดเป็นฝีมือกวีไทย

2. เมื่อปลายอยุธยา สำนวน โวหาร ความเปรียบและบท
ครวญจำนวนหนึ่งในมหาชาติกลอนเทศน์ได้หลงตัวไปไม่น้อยแล้ว

หมายความว่าความเปรียบหรือบทพรรณนา บทครวญส่วนหนึ่งมี
แนวการแต่งที่ยอมรับกันทั่วไป กวีต่างสำนักที่แต่งมหาชาติเพียงแต่
แต่งแข่งกันในแนวเดิมเท่านั้น ความนอกบาลีทั้งหมดเหล่านี้กลายเป็น
เป็นสิ่งที่มิแนวการเขียนเป็นแบบแผนค่อนข้างจะตายตัวไป เป็นต้น
ว่าในกัณฑ์มัทรี เมื่อพระนางมัทรีสิ้นสมประดี พระเวสสันดรเข้า
พระทัยว่าสิ้นพระชนม์แล้ว ในต้นฉบับบาลีก็ทรงรำพึงแต่เพียงว่า
หากสิ้นพระชนม์ในพระนครก็จะมีเครื่องประดับพระศพอย่างสม
เกียรติ แต่นี่มาอยู่เดี่ยวดายในป่าเช่นนี้จะทำไฉนดี (เช่นคุมมหาชาติ
คำหลวง : 373) หากแต่ว่านับตั้งแต่ปลายอยุธยาเป็นต้นมาเป็นอย่าง

น้อย ที่ทีวีไทยจะเสริมบทกรรมของพระเวสสันดรเปรียบป่าและ
ธรรมชาติประหนึ่งเครื่องบริวารพระศพ ตั้งความในฉบับเมือง
เพชรว่า “เวทนามัทธิเอี้ยมาตยอนิจนาถนอกลิ้งกับกลางดินดู
อนาถา เจ้าจะเอาป่าชฎนี้ถ้ามาเป็นป่าช้า เจ้าจะเอาพระบรรณศาลา
นี้หรือมาเป็นพระเมรุทองที่แล้ว (?) เอาเสียงนกกาไก่แก้วมาเป็น
เสียงประโคมฆ้องกลอง เจ้าเอารัก (เจ้าจะเอา-?) รัศมีพระจันทร์
ไสผ่องมาตามเป็นโคมแก้วแวววาว เจ้าจะเอารัตน์ดวงดาวมาเป็น
ประทีปชวาลา เจ้าจะเอาต่องแถวแนวป่าเป็นม่านรูดพระสูตรทอง
เจ้าจะเอาเสียงเรไรอันร่ำร้องมาเป็นเสียงดุริยางค์...” (มหชาติ
เมืองเพชร : 188) บทกรรมในแนวนี้ซึ่งต่างกันในปลายอยุธยา
นั้นเข้าใจว่าจะเลียนแบบมาจากบทกรรมของพระรามในบทพากย์ราม-
เกียรติ์ครั้งกรุงเก่า ตอนนางลอย ซึ่งมีความว่า

“.....	
จะเกลี่ยทรายขึ้นทำเทียม	พระแท่นทิพย์ที่บรรทม
จะอุ้มองค์ขึ้นต่างไกล	เอาแต่โอยชู้อันระงม
แทนเสียงคนาสนม	อันร่ำร้องรำประจำว
สาครจะต่างเมือง	สีหรเนื่องจะต่างเมรุ
มังกรแลกลิน	จะต่างรูปนพานต์
ดาวเดือนจะแทนเทียน	วิเชียรแก้วกลีบจกกล
เมฆหมอกเวหาหน	จะต่างหมู่แลพदान

พุกษาจะต่างฉัตร	สุวรรณรัตน์อันไพศาล
ดอกไม้มิในทิมพานต์	จะต่างพุ่มระย้าราย
ฟากฝั่งมหรณพ	จะวงศพเจ้าโถมฉาย
แทนเทียมวิสูตรสาย	สุวรรณรัตน์ามย์
เสียงคลื่นจะต่างกลอง	หัตถ์พาทย์ฆ้องประโคมใน
จักจั่นแลเรไร	จะต่างสังข์แฉดตรงอน
จะเก็บพรรณดอกไม้	มาเรียงไว้ยังเชิงตะกอน
จะเชิญศพเจ้าดวงสมร	ขึ้นวางไว้เหนือเพลิงรุม”

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็แต่งบทกรรมตรงนี้เหมือนกับ
ในมหชาติเมืองเพชร (และดังที่กล่าวแล้ว อาจใช้มหชาติเมืองเพชร
หรือต้นฉบับอื่นที่สัมพันธ์กับมหชาติเมืองเพชรเป็นต้นแบบในการ
แต่งด้วย) ซึ่งเลียนแบบมาจากบทพากย์รามเกียรติ์อีกต่อหนึ่ง แต่
เป็นการแต่งแข่งให้ดีกว่าสำนวนเก่า และกลายเป็นบทกรรมอันลือ
ชื่ออีกตอนหนึ่งของมหชาติกลอนเทศน์

“... เจ้าจะเอาป่าชฎนี้หรือมาเป็นป่าช้า จะเอาพระบรรณศาลานี้หรือ
เป็นบริเวณพระเมรุทอง จะเอาแต่เสียงสาธิตอันร่ำร้องนั้นหรือมาเป็น
กลองประโคมใน จะเอาแต่เสียงจักจั่นและเรไรอันร่ำร้องนั้นหรือมาต่าง
ตรงสังข์และพิณพาทย์ จะเอาแต่เมฆหมอกในอากาศนั้นหรือมาทั้ง
เป็นพदान จะเอาแต่ขลุ่ยในป่าพระทิมพานต์มาต่างฉัตรเงินและ

วัดทอง จะเอาแต่แสงพระจันทร์อันผูกผองมาต่างประทับแก้วงาม
โอกาส...” (ฉบับกรมศึกษาธิการ : 288)

ในทำนองเดียวกับที่ยกเป็นตัวอย่างข้างต้นนั้น การบรรยายถึงเรื่องของนายพานิชในกัณฑ์กุมาร การบรรยายการซ่อมแซมบ้านของชูชกก่อนจากนางอมิตตดาในกัณฑ์ชูชก การชมขนมไม้นอกบาลีในกัณฑ์วนปเวสน์ จุลพนและมหาพน ล้วนเป็นสิ่งที่กวีแต่ครั้งอยุธยาได้แต่งกันมาจนเกิดแนวทางที่ลงตัวกันไปแล้ว กวีที่แต่งมหาชาติกลอนเทศน์ในต้นรัตนโกสินทร์ก็อาศัยแนวทางที่ยอมรับกันเหล่านี้ แต่แต่งแข่งให้คมคาย ไพเราะหรือกินใจกว่าเท่านั้น การจะชื่นชมความสามารถของกวีต้นรัตนโกสินทร์ที่แต่งมหาชาติกลอนเทศน์จึงต้องกระทำโดยเปรียบเทียบกับมหาชาติเมืองเพชรอันเป็นมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนครั้งปลายอยุธยา จึงจะทำให้เข้าใจอัจฉริยภาพของกวีนิพนธ์ของกวีหลายคนและหลายสำนักที่แต่งมหาชาติครั้งต้นรัตนโกสินทร์ การแต่งแปลงตามแนวเก่าบางอันของกวีต้นรัตนโกสินทร์นั้น น่าจับใจอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างที่ได้นำไปเป็นต้นในบางที่ด้วยถ้อยคำสั้น ๆ รวบรัด กวีต้นรัตนโกสินทร์แข่งนักกวีอยุธยาได้อย่างน่าชมเชย เป็นต้นว่าในกัณฑ์ชูชก พรหมณ์ที่รับฝากเงินของชูชกไม่สามารถหาเงินมาใช้ให้ได้ ก็เสนอลูกสาวแทนเงินไปตามความในต้นฉบับบาลีกล่าวแต่ว่า จึงให้บุตรสาวของตนนามว่าอมิตตดาไป (อมิตตดาปนํ นาม ธีตรํ ตสส อทาสี) แต่กวีที่แต่งมหาชาติกลอนเทศน์ตั้งแต่ครั้งอยุธยา ได้จัดฉากการสนทนาในตอนนี้อย่างพรหมณ์พ่อแม่นางอมิตตดาและชูชก เพื่อไม่ให้การยกลูกสาวนั้นดูน่าเกลียดเกินไปนัก เช่นในฉบับเมืองเพชรกล่าวว่า

“ลูกสาวของฉันคนนี้จะดีให้แทนทองที่ฝากไว้ จะเลี้ยงเป็นเมียหรือจะใช้ต่างทาสก็ตามอัชฌาศัย” กวีสำนักวัดสังกระเจาในต้นรัตนโกสินทร์ก็แต่งเลียนแนวอยุธยาเหล่านี้ แต่แก้คำพูดของพ่อแม่นางอมิตตดาให้ดูรัดกุมและคมคายกว่ากันมาก ความว่า “จะเลี้ยงไว้กับเอวอู่หรือว่าจะเลี้ยงให้เป็นคู่เคียงหมอนหรือจะให้นอนที่ปลายเท้า...” (ฉบับกรมศึกษาธิการ : 129)

การเผยแพร่มหาชาติเมืองเพชรจึงเป็นคุณประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาวรรณกรรมของภาคกลาง นอกจากจะได้รู้จักมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนอยุธยาแล้ว ยังใช้เป็นเครื่องมือในการตรวจสอบการแต่งมหาชาติซึ่งได้บรรลुरूรณศิลป์ขั้นสูงในต้นรัตนโกสินทร์ เกิดความเข้าใจในอัจฉริยภาพของกวีที่แต่งมหาชาติกลอนเทศน์ของต้นรัตนโกสินทร์อย่างแท้จริง โดยไม่ต้องหลบหนีหุบตาชื่นชมไปตามคำสั่งของครู เพราะมหาชาติเมืองเพชรทำให้รู้ซึ่งทั้งข้อจำกัดและอัจฉริยภาพของกวีผู้แต่งมหาชาติต้นรัตนโกสินทร์

ประโยชน์ของมหาชาติเมืองเพชรมีเห็นปานฉะนี้ ทำให้หาคิดไม่ได้ว่าต้นฉบับมหาชาติกลอนเทศน์อีกจำนวนมากในความดูแลของหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งเป็นสำนวนตกมาจากครั้งปลายอยุธยาเช่นกัน ยังไม่เคยถูกรวบรวมตีพิมพ์ขึ้นเลย แม้ว่าจะมีไม่ครบทั้ง 18 กัณฑ์ หรือมีคุณค่าทางวรรณศิลป์ไม่มากแต่ก็จะเป็นประโยชน์แก่การศึกษาวรรณกรรมอย่างไพศาล น่าจะได้จัดพิมพ์ขึ้นเสีย

บทความนี้ไม่มีทางจบอย่างอื่น ได้ดีไปกว่าการแสดงความคิดเห็นและการค้อมหัวให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเผยแพร่มหาชาติเมืองเพชรทุกคน ●

การอ้างอิง

กาพย์มหาชาติ พระนคร. คลังวิทยา. 2507.

ขุนช้างขุนแผน พระนคร. คุรุสภา. 2493.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสองเดือน พระนคร. ศิลปบรรณาการ. 2503.

ประคอง นิรมานเหมินทร์. มหาชาติลานนา: การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น. เอกสารเสนอในการแสดงปาฐกถาเพื่อถวายพระเกียรติแด่พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกูญดิยากร. 2519.

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1. พระนคร. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ. 2521.

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 3. พระนคร. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ. 2508.

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4. พระนคร. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ฯ. 2513.

เปลื้อง ณ นคร. ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา. พระนคร. ไทยวัฒนาพานิช. 2506.

พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ. พระนคร. พิมพ์ในงานศพนายแม่และนายชาย ขวลิศ. 2503.

มหาชาติเมืองเพชร (สมาน ไซ้เซหม ปวีรรตเป็นอักษรไทย) กรุงเทพฯ. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2523.

มหาเวทสันดรชาดก 18 กัณฑ์. พระนคร. พิมพ์ในงานศพนางทรงสุภาพ. 2507.

มหาเวทสันดรชาดกฉบับ 18 กัณฑ์. พระนคร. คุรุสภา. 2500.

มหาชาติคำหลวง. พระนคร. มหามกุฏราชวิทยาลัย. 2498.

สตีลยี่ เสมานิล. “ภาษาสวรรค์.” ใน วรรณศิลป์ปริทัศน์. เฉลิมศักดิ์ ศิลาวร (รวบรวม) กรุงเทพฯ. บรรณกิจ. 2518.

สมศักดิ์ จันทร์โพธิ์ศรี. ประมวลประเพณีมณฑลไทยอีสาน. พระนคร. ธรรมบรรณาการ. 2500.

อนุমানราชธน. พระยา. “ประเพณีมณฑลมหาชาติ.” ในวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย พระนคร. ก้าวหน้า. 2503.